

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Факультет психології

Кафедра соціальної роботи

На правах рукопису

Мартінова Катерина Дмитрівна

ДИПЛОМНА РОБОТА

**«ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВПО У
МЕШКАНЦІВ ПРИЙМАЮЧОЇ ГРОМАДИ»**

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня
бакалавра соціальної роботи

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор

Александров Денис Олександрович

Допустити до захисту в ЕК

Кафедра соціальної роботи

Завідувач кафедри соціальної роботи

Кандидат соціологічних наук,

(підпис)

Київ - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВПО У МЕШКАНЦІВ ПРИЙМАЮЧОЇ ГРОМАДИ	
1.1 Загальна характеристика толерантності.....	5
1.2 Підходи до вивчення особливостей адаптації ВПО до приймаючої громади та формування толерантного ставлення до ВПО.....	10
Висновки до розділу 1	15
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО ВПО У МЕШКАНЦІВ ПРИЙМАЮЧОЇ ГРОМАДИ	
2.1 Методологія та опис емпіричного дослідження чинників толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади.....	20
2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження чинників толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади.....	27
Висновки до розділу 2	44
РОЗДІЛ 3. ПОБУДОВА ТРЕНІНГОВОЇ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ІНТОЛЕРАНТНОСТІ МЕШКАНЦІВ ПРИЙМАЮЧОЇ ГРОМАДИ	
3.1 Аналіз сучасних підходів формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади.....	48
3.2 Розробка профілактичної програми попередження інтолерантності мешканців приймаючої громади.....	51
Висновки до розділу 3.....	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зважаючи на нові виклики, з якими ми зіштовхнулися в умовах війни, зміну соціальної ситуації в країні в цілому та, зокрема, у взаємовідносинах українців, тема формування толерантного ставлення до ВПО наразі дуже актуальна. Кількість внутрішньо переміщених осіб, які, тікаючи від війни, залишили рідні регіони і знаходять прихисток в інших - велика і продовжує рости. Толерантне ставлення забезпечує їм можливість жити без дискримінації, зберігаючи свою гідність та права. В воєнних умовах дуже важливо створювати атмосферу взаємоповаги, взаєморозуміння та відчуття підтримки та допомоги. Толерантність щодо них сприяє мирному співіснуванню в новому оточенні та запобігає конфліктам із місцевим населенням. Включення ВПО у суспільство не лише сприяє їх особистому благополуччю, але й відіграє суттєву роль у забезпеченні громадського порядку, стабільності та соціальної гармонії. Важливо, щоб процес інтеграції був збалансованим і враховував права обох сторін. ВПО потребують конкретної державної підтримки у процесі вживання у нову громаду, особливо в умовах воєнних дій. Саме в ці часи знижується толерантність між громадянами, а переселенці стикаються з ризиком опинення на узбіччі громадського життя, що може призвести до виключення їх з соціального діалогу та спричинення соціальних конфліктів. Виникають невідкладні потреби не тільки в економічній підтримці й соціальному захисті ВПО, але й у формуванні серед місцевих мешканців приймаючих громад толерантного ставлення до цих осіб. Розуміння важливості формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади у контексті війни в Україні відкриває шлях до вироблення адекватних механізмів адаптації та інтеграції ВПО, а також сприяє побудові відкритого, гнучкого та мирного суспільства.

Війна в Україні викликала значні переміщення населення всередині країни, що породило низку соціальних викликів. Ці переміщення не тільки

змінили демографічний ландшафт, але й підкреслили необхідність глибокого розуміння процесів формування толерантності та соціальної адаптації. Вивчення цих процесів у контексті війни в Україні дає можливість оцінити, яким чином воєнні події впливають на ставлення до ВПО серед мешканців приймаючих громад і, в кінцевому результаті, на самі процеси інтеграції та адаптації.

Тема формування толерантного ставлення до ВПО стає особливо актуальною у воєнний час, коли стрес, соціальна напруга та економічна нестабільність можуть сприяти посиленню конфліктів та розпалюванню інтолерантних настроїв. Дипломна робота, спрямована на аналіз цих процесів та вироблення ефективних стратегій підтримки толерантності,

Виходячи із вищезазначеного, ми обрали тему дипломної роботи «Формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади».

Мета: Визначення рівня толерантності серед приймаючої громади задля підвищення її рівня як передумови гармонізації інтеграції ВПО у громади.

У відповідності з метою, нами були поставлені наступні **завдання:**

- 1) Обґрунтування теоретичних підходів до характеристики толерантного ставлення.
- 2) Визначення сучасних підходів до особливостей формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади.
- 3) Обґрунтувати методологію та описати дослідження толерантного ставлення до ВПО.
- 4) Провести інтерпретацію результатів емпіричного дослідження.
- 5) Визначити сучасні підходи до особливостей формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади.
- 6) розробити профілактичну програму профілактики інтолерантності до ВПО у мешканців приймаючої громади.

Об'єкт дослідження: Толерантне ставлення до ВПО.

Предмет дослідження: Формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади.

Методи дослідження:

1. Теоретичні методи: аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури з метою побудови теоретичної моделі;
2. Аналітичні методи: вивчення і аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду стосовно формування толерантного ставлення до ВПО.
3. Емпіричні методи: Опитувальник діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення (Александров Д.О), експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (у адаптації Александрова Д.О), тест діагностики форм агресії Басса-Дарки, методика К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації».
4. Математичної обробки результатів дослідження: Microsoft Excel;
5. Інтерпретаційний.

Емпіричну базу дослідження складає 61 респондент приймаючої громади.

Наукова новизна полягає у поглибленому теоретичному обґрунтуванні та емпіричному аналізі соціально-психологічних детермінантів, що обумовлюють формування толерантного ставлення у мешканців приймаючої громади та впливають на ефективність інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Практична значущість представлена розробкою та апробацією профілактичної програми підвищення рівня толерантності до ВПО у мешканців приймаючої громади.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, які містять 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел у кількості 57, додатків. Загальний обсяг роботи складає 70 сторінок, з яких основного тексту 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВПО У МЕШКАНЦІВ ПРИЙМАЮЧОЇ ГРОМАДИ

1.1 Загальна характеристика толерантного ставлення

У академічному контексті поняття "терпимість" і "толерантність" часто вважаються взаємозамінними. Ці терміни мають спільні корені і відображають здатність до прийняття різноманітності[19]. У різних релігійних та етичних концепціях Сходу, таких як джайнізм, індуїзм, даосизм та іслам, пропагується ідея терпимості та смирення як ключові моральні принципи. Християнська мораль також визнає значення толерантності, розглядаючи її як частину особистісної чесності. Українська соціально-філософська думка, зокрема учення Г. С. Сковороди, акцентує увагу на пошуку гармонії і толерантності. Також принципи толерантності і гуманізму були основою для письменників XIX-XX століть, які активно пропагували ідеї взаєморозуміння, терпимості, любові, добра та гуманізму. Такі ідеї лягли в основу творчості видатних особистостей, таких як Леся Українка, Б. Д. Грінченко та інші.

У філософії XX століття ідеали гуманності та взаєморозуміння набувають особливого значення. Теоретики, такі як П. Тейяр де Шарден, підкреслюють значення всеосяжної любові для створення нової культури. У герменевтиці толерантність розглядається як ідеал, спрямований на підтримку комунікативних спільнот та подолання відчуженості людини.

Наукові дослідження XX століття вказують на те, що толерантність сприяє самозбереженню та розвитку культури. Вона протистоїть фанатизму та тоталітаризму, оскільки передбачає різноманітність та повагу до різних поглядів. Толерантність вимагає рівності та поваги до кожної особистості, незалежно від її переконань.

Наукові розвідки, зроблені у минулому столітті, показують, що толерантність - це шлях до самозбереження та культурного просування

людства. Вона стоїть у протилежності фанатизму та тоталітаризму, які прагнуть до одноманітності, оскільки толерантність передбачає різноманітність та індивідуальність. Толерантність ґрунтується на рівноправності особистостей з різними поглядами. Лише той, хто відчуває в іншому людину, може стати справжнім прихильником толерантності. Вона розглядається як моральний вибір, що не враховує особистих уподобань чи схильностей. У своїх працях Е. Фромм стверджує, що основна людська потреба - це спілкування та взаємодія з іншими, і тільки любов може забезпечити людині свободу бути самою собою та задоволення потреб у взаємодії, не ушкоджуючи своєї індивідуальності[33].

В контексті теорії «здорової особистості» А. Маслоу, терпимість є ключовим принципом, що допомагає розуміти сутність людини та її взаємодії з оточуючими. Терпимість сприяє самоактуалізації та встановленню позитивних стосунків з іншими людьми. У концепції недирективної терапії К. Роджерса, терпимість виражається у безумовному прийнятті людини та сприяє її самореалізації. Такий підхід стимулює особистість до розвитку та позитивних змін. За висловами В. Франкла, толерантність також відіграє ключову роль у розвитку особистості, яка рухається в напрямку пошуку і реалізації життєвих цілей. Цей процес є цілісним і включає в себе розуміння цілей, переживання, ставлення, а також розвиток у напрямку свободи, незалежності та гнучкого реагування на змінні обставини життя[36].

Г. Олпорт описує толерантність як ключову характеристику особистості в демократичному суспільстві, яка включає знання про себе, відповідальність, почуття гумору, автономність та емпатію. Він розглядає два шляхи особистісного розвитку: толерантний і інтолерантний. На толерантному шляху людина, яка має позитивну концепцію себе і є вільною та доброзичливою. Натомість інтолерантний шлях визначається прагненням до перекладання відповідальності на інших та потребою в порядку, бажаннями мати все під своїм керівництвом. Г. Олпорт узагальнює характеристику толерантної особистості за кількома параметрами:

- орієнтація на себе, толерантна людина менш керується зовнішніми авторитетами
- потреба у визначеності, готовність сприймати інші точки зору, нормально відноситься до невизначеності
- відносно менша потреба в порядку, людина менш педантична
- здатність до емпатії [35].

Теорія людських відносин та проблема толерантності набуває значення у антропології Мартіна Бубера, який є одним з найвидатніших представників філософії діалогу. Згідно з його поглядами, ми можемо краще зрозуміти сутність людини, розглядаючи її ставлення до інших і спілкуючись з ними. Цей підхід дозволяє нам осягнути діалогічну природу людини та її здатність до співіснування з іншими. У релігійних та філософських концепціях, які простягаються через різні епохи, толерантність вважається гуманістичним ідеалом та важливою морально-етичною нормою у взаємовідносинах людей. Це поняття не лише відображає світоглядну позицію, але й втілюється у діях через любов та повагу до "іншого". У сучасній етичній інтерпретації, тенденція полягає в більш описовому або технологічному розумінні сутності толерантності, при цьому її природа залишається відносно неясною. Толерантність розглядається як визначена соціальна якість міжособистісних відносин, яка передбачає доброзичливе сприйняття "іншого", бажання зрозуміти та приймати його традиції, культуру, вірування та інтереси. Останні дослідження проблем толерантності вказують на те, що цей концепт може бути розглянутий як філософія, категорія відносин та культура толерантної свідомості. Різноманітність взаємовідносин між людьми, етносами, релігіями та культурами відображають еволюційний механізм співіснування соціальних груп, що розвиваються. Підхід екзистенційно-гуманістичної психології, який відомий завдяки працям А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франкла, Г. Олпорта, є методологічною основою для розуміння толерантності та терпимості. З цієї точки зору, толерантність не розглядається як строге правило чи виписаний рецепт, але як вільний та відповідальний вибір людини під назвою "цінніше

толерантне ставлення до життя". Терпимість є одним з можливих шляхів особистісного розвитку, особливо коли мова йде про самоактуалізацію, вибір, зростання особистості та сприйняття себе та інших. Надання допомоги іншій людині, зокрема у вирішенні її проблем, можливе не через директивний підхід, а завдяки прагненню людини до свободи та позитивних змін. Це стає можливим завдяки безумовному прийняттю людини, співчутливому розумінню та конгруентності, що стимулює тенденцію особистості до самоактуалізації, реалістичного усвідомлення себе та розв'язання протиріч між "реальним я" та "ідеальним я". Серед "основних передумов толерантності" деякі автори відзначають п'ять або більше аспектів, таких як онтологічні, гносеологічні, аксіологічні, соціологічні, психологічні і т. д. Однак, навіть якщо зосередитися на психологічних аспектах, феномен толерантності не може бути зведений до однієї характеристики. Його зміст різноманітний і не може бути вичерпно описаний, а також не підкоряється простому визначенню[33].

Складність і різноманітність толерантності проявляється у багатьох аспектах, зокрема у різноманітності її видів і форм. У багатьох філософських та теологічних трактатах толерантність намагаються зобразити як щось однозначне і чітко визначене. Однак, в сучасній психології толерантність розглядається як складний і багатогранний явище, що виявляється у безлічі варіантів, типів, форм і рівнів. Спроби систематизувати дослідження з толерантності у психології ускладнені через широке застосування терміну "толерантність" до різних психологічних явищ. Толерантність проникає у всі сфери соціального та індивідуального життя людини, є важливим аспектом практично будь-якого психологічного процесу і стану, є одним із ключових елементів людського існування[31]. Розуміючи різноманітність видів і форм толерантності, можна зрозуміти, що говорити про "толерантну (інтолерантну) особистість" як про одне ціле не є коректним. Точніше буде говорити про рівень або ступінь прояву толерантності (інтолерантності), про різні варіанти і форми, а також про акценти і аспекти застосування принципів толерантності

у конкретних ситуаціях. Також можна розглядати динаміку розвитку толерантності і виділяти кілька фаз її становлення. Щодо іншого аспекту різноманітності, можна виділити багатоаспектність і неоднорідність психологічного змісту толерантності. Серед пріоритетних напрямків дослідження можна відмітити основні виміри толерантності: когнітивний, емоційний та поведінковий. Особистісний підхід включає у себе ціннісно-смыслову систему, де центральне місце займають цінності поваги до людини, її прав і волі, а також рівноправності людей у виборі світогляду й життєвої позиції. Також важливі цінності відповідальності за власне життя і визнання такої відповідальності за кожною людиною, а також інші цінності демократичного громадянського суспільства.

Згідно з В. Москаленко, соціально-психологічне розуміння толерантності означає терпимість до різних думок і неупередженість в оцінці людей і подій. Він виділяє два компоненти в структурі толерантності особистості: сенсуальну та диспозиційну. Сенсуальна толерантність пов'язана зі стійкістю особистості до впливів середовища, з послабленням реакції на негативні фактори за рахунок зниження чутливості. Диспозиційна толерантність, навпаки, ґрунтується на готовності особистості до терпимої реакції на середовище. Останнім часом описується і фрустраційна толерантність, що полягає у здатності протистояти життєвим труднощам без втрати психологічної адаптації.

Підсумовуючи ці підходи, можна зазначити, що термін "толерантність" у психології використовується для опису двох розумінь: як індивідуальної властивості, що полягає в здатності до збереження саморегуляції під впливом факторів середовища, а також як здатності до неагресивної поведінки стосовно інших людей на основі відкритості і взаємодії.

1.2 Підходи до вивчення особливостей адаптації ВПО до приймаючої громади та формування толерантного ставлення до ВПО

Протягом понад дев'яти років Україна переживає період, коли значна частина населення була змушена мігрувати внаслідок анексії Криму та війни. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) - група, яка існує й донині, проте питання щодо їхніх проблем залишаються невирішеними. Переїзд до нового соціокультурного середовища означає, що люди неодмінно втрачають чи мають меншу цінність деяких культурних ресурсів, таких як соціальний статус, освіта, професійні навички та досвід. Зростання соціальної напруги між місцевим населенням та внутрішньо переміщеними особами продовжується й досі.

У зв'язку з цим багато наукових дисциплін продовжують досліджувати процеси адаптації ВПО та реакції приймаючих сторін, або інтеграцію. Психологія зосереджується на психологічному стані внутрішніх переселенців, медицина - на їхньому фізичному здоров'ї і так далі. Кожна наука зацікавлена в різних аспектах внутрішньої міграції. Місцеві громади, які приймають переселенців, також потребують підтримки. Адаптація до раптового прибуття великої кількості новоприбулих стає викликом для приймаючих міст, що створює додатковий тиск на їхню здатність надавати базові послуги та інфраструктуру.

Соціологи вивчають взаємодію між ВПО та їхнім новим соціокультурним оточенням. Вони також досліджують можливі зміни в ідентичності цієї групи населення. Кожен підхід має свої особливості, які відображаються у теоріях і методології досліджень. Соціокультурний підхід досліджує адаптацію ВПО в новому соціокультурному середовищі через призму психологічних труднощів та внутрішнього конфлікту особистості, а також звертає увагу на їх суб'єктивне сприйняття взаємодії в нових громадах та соціокультурному оточенні. Процес адаптації ВПО після значного стресу та їх взаємодія з місцевим населенням, навіть при різниці в ідентичності, може виявитися складним. Наприклад, російськомовні ВПО можуть мати

труднощі з інтеграцією в Львові бо не звикли спілкуватись українською мовою у повсякденному житті, можливі конфлікти через різницю у релігійній приналежності.

Дослідження показують, що вибір шляху адаптації залежить від сприйняття культурної, соціальної та політичної різноманітності між ВПО та приймаючими громадами. Ключові поняття у соціокультурному підході - "культура" та "ідентичність". Інтеграція та адаптація є процесами, що відображають налагодження міжкультурних зв'язків та зменшення відстані між різними культурними формами та ідентичностями.

Психолог Джон Галлахорн розробив гіпотезу про існування U-кривої, яка описує процес адаптації мігрантів. Згідно з його теорією, адаптація проходить через кілька етапів:

1. Віра у краще майбутнє: мігрант має надію та очікування на позитивні зміни.
2. Невиправдані очікування: через неприйняття зі сторони нового середовища може виникати розчарування та апатія.
3. Психологічні переживання: можлива депресія на тлі нездатності до інтеграції та заперечення нового.
4. Відчуття часткової приналежності до громади: поступове набуття позитивного досвіду пристосування до нового оточення.
5. Повна адаптація особистості[5].

Варто зауважити, що ці етапи не є жорстко визначеними, і кожна особа може перебувати на них протягом різного часу залежно від умов та інших факторів. Надання життєво необхідних ресурсів може полегшити та прискорити адаптацію.

На відміну від підходу, який акцентує на соціокультурному аспекті та враховує суб'єктивне сприйняття вимушено переміщеними особами, ресурсний підхід зосереджується на об'єктивних аспектах, які можна виміряти за допомогою зовнішніх параметрів.

Отже, при аналізі процесів внутрішньої міграції в Україні, важливо враховувати теоретичні підходи, що ґрунтуються на ресурсній концепції. У 1986 році антропологиня Барбара Харрелл-Бонд провела дослідження, де розглядала ресурсний підхід. Інші дослідники, такі як Д. Райан, Ч. Бенсон, Б. Дулі, розділили ресурси на чотири категорії: індивідуальні, матеріальні, соціальні та культурні[2].

«Для відновлення втрачених ресурсів можуть бути використані дві стратегії: заміщення ресурсів або заміна ресурсів (resource replacement or resource substitution I.T.)» (Ryan D., 2008, 1-18) [47].

Тітар І.О. розглядає працю цих авторів так: Звична підтримка з боку родини на новому місці може бути змінена підтримкою друзів, релігійних або громадських організацій. Прикладом заміни ресурсів можна взяти випадок, коли чоловіки, яким складно знайти нову роботу, можуть приділити більше уваги сім'ї (зокрема, вихованню дітей або догляду за батьками похилого віку) (2016).

Значення прав інших груп, навіть тих, що не мають стосунку до міграції зі Сходу чи Криму, може спричинити конфлікти між переміщеними особами та місцевими мешканцями. Проблема обмеженості ресурсів існувала в приймаючих громадах ще до прибуття ВПО, тому спір щодо їхнього розподілу поглиблює напругу. Інтеграція, згідно з ресурсним підходом, полягає в узгодженому використанні ресурсів між ВПО та місцевими громадами. Основна причина міграції полягає у втраті майна під час екстремальних обставин, які загрожують життю. Переміщені особи зіштовхуються з проблемою втрати власної нерухомості, в тому числі житла. Навіть після міграції ВПО можуть втрачати свої ресурси, наприклад, через руйнування майна внаслідок військових дій.

Успішність адаптації можна оцінити через здатність відновлювати свої ресурси, які були до переміщення, а також здобувати нові, які є важливими для нового оточення. Під адаптацією ВПО розуміється процес, під час якого люди намагаються задовольнити свої потреби, досягти своїх цілей та

відповісти вимогам нового суспільства після переміщення. Інтеграцію описують як ситуацію, де приймаючі громади та біженці можуть співіснувати, поділивши ті самі ресурси, як економічні, так і соціальні, без серйозних конфліктів, які можуть виникнути у громаді, яка приймає.

Антрополог К. Оберг визначив стан, який переселенці часто відчують на новому місці, як "культурний шок", стверджуючи, що переходити до нової культури для кожної особи - це непросте переживання, яке викликає занепокоєння та дезорганізацію. Це сильне нервове потрясіння може виникнути через нові умови, коли різноманітні сенсорні, символічні, вербальні та невербальні системи, що раніше забезпечували нормальне життя, не працюють так ефективно[44].

Пізніше концепцію культурного шоку почали розглядати як нормальну реакцію на процес адаптації до нового культурного середовища. Дослідники намагалися уточнити це розуміння, використовуючи такі терміни, як "культурна втома", "мовний шок", "рольовий шок" тощо. П. Бок описував культурний шок як емоційну реакцію, спричинену нездатністю розуміти, контролювати та передбачати поведінку інших. Це може викликати тривожність, замішання та апатію, поки людина не зробить нові когнітивні конструкції для розуміння іншої культури та вироблення відповідних моделей поведінки.

Оберг виділяв шість основних психологічних ознак культурного шоку, які включали напругу, почуття втрати, знедоленості та відкидання, збій у рольовій структурі, почуття тривоги та неповноцінності. Однак відомо, що деякі ВПО не відчувають депресії та тривоги, іноді навіть радіють новому досвіду та успішно адаптуються до нових умов з перших днів перебування.

Крім того, відомий дослідник К. Додд виділив 4 моделі поведінки вимушених переселенців у новому середовищі.

1. "Flight" - це спроба уникнути будь-якого контакту з місцевим населенням. Зазвичай ця модель характерна для ВПО з низьким соціальним та освітнім рівнем, які створюють свій власний мікросвіт. Однак ця стратегія

може призвести до "ефекту гетто" і наслідків, таких як низький рівень життя, висока злочинність та бідність.

2. "Fight" - це активне перенесення своєї етнокультури, часто супроводжується відторгненням з боку місцевого населення.

3. "Filter" - це найпродуктивніша модель, яка передбачає пошук взаємного компромісу між представниками різних громад. Це включає взаємний обмін цінностями та досвідом, зберігання національних особливостей.

4. "Flex" - це пасивне злиття з місцевим населенням, відмова від свого коріння[37].

Більшість ВПО, після переїзду, часто потрапляють в середовище, яке не є абсолютно новим для них, і, здавалося б, процес адаптації полегшується відсутністю проблем, таких як незнання мови, звичаїв, традицій. Однак багато з них стикаються з серйозними соціально-психологічними труднощами, відчувають культурний шок і відчувають себе чужинцями серед людей своєї національності.

Також проблемою для вимушених мігрантів є криза соціальної ідентичності, що виникає внаслідок різких змін у їх уявленнях про себе та своє місце в системі життєвих відносин. Цей процес є особливо складним для вимушених мігрантів, ідентичність яких може трансформуватися настільки сильно, що втрачає свої функції інтеграції та адаптації. Соціальні працівники, як посередники, повинні розробити стратегії соціально-психологічної та психолого-педагогічної допомоги, спрямовані на подолання бар'єрів між "своїми" та "чужими". Для цього вони повинні розвивати культуру толерантності, що дозволить ВПО та місцевому населенню зрозуміти та прийняти один одного, а не сприймати появу ВПО як загрозу. Толерантність, як цінність і норма громадянського суспільства, грає важливу роль у створенні стійкої гармонії між різними соціальними групами та готовності до співпраці з людьми різної культурної та соціальної приналежності.

Важливо переглянути підхід до вимушених переселенців, позбавившись уявлення про них як тягар та проблему, і замість цього побачити їх потенціал у сфері праці та інтелекту, створити умови для його використання з метою розвитку регіонів, де вони оселилися, і всієї країни загалом. Важливо пропагувати такий підхід у засобах масової інформації та під час комунікаційних заходів[29]. Перетворення вимушеного переміщення на можливість розвитку для приймаючих громад можливе за умови вирішення не лише економічних проблем вимушено переміщених осіб, а й соціальних. Позитивні наслідки інтеграції вимушено переміщених осіб пов'язані з активізацією підприємницької ініціативи, відкриттям нових підприємств з новими робочими місцями для місцевих жителів, стимулюванням розвитку громади завдяки підтримці міжнародних організацій, які допомагають вимушено переміщеним особам, а також зростанням якості та кількості робочої сили та загальної соціальної активності через участь громадських активістів серед вимушено переміщених осіб[26]. Переваги інтеграції непрацездатних вимушено переміщених осіб у громаду включають розвиток соціальної інфраструктури завдяки міжнародній допомозі та фінансовій підтримці у вигляді грантів і донорської допомоги, забезпечення державного фінансування потреб у медичних, освітніх та соціальних послугах для вимушено переміщених осіб, а також формування принципів толерантності в громаді та сприяння інтеграції та спільних цінностей між вимушено переміщеними особами та місцевою громадою, розвиток партнерських відносин.

Висновки до розділу 1

Толерантність є характеристикою особистості, що визначає її здатність ефективно взаємодіяти з зовнішнім середовищем у проблемних та кризових ситуаціях з метою відновлення нервово-психічної рівноваги, успішної

адаптації та побудови позитивних відносин з навколишнім світом. Однак важливо визначити межі толерантності. Іноді ми легко приймаємо думки інших людей, але не можемо терпіти ті, що суперечать нашим поглядам. Не завжди більш високий рівень толерантності є переважним. Важливо слухати тих, хто ставить питання про межі толерантності. Надмірне підвищення толерантності може призвести до ослаблення опірності та збільшення вразливості особистості, а також до загрози для її ідентичності. Таким чином, інтолерантність має право на існування, оскільки враховує як індивідуальні прояви окремої людини, так і особливості конкретної ситуації.

Загальний аналіз показує, що проблематика толерантності є актуальною для сучасної психології та соціальної роботи, оскільки досліджує механізми відношення особистості до різних аспектів життя. Виділено кілька видів толерантності, включаючи міжособистісну, соціальну, етнічну та інші. В сучасній науці толерантність розглядається як психофізіологічна витривалість, а також як якість, що регулює взаємодію людини з оточуючим середовищем. Поняття зрілої толерантності включає в себе не лише стійкість та терпимість, але і компетентність у толерантній поведінці, когнітивну складність у сприйнятті світу та готовність до співіснування з іншими.

Один з найбільш гострих викликів, що виникають у разі вимушеного переселення, полягає у полегшенні процесу соціально-психологічної адаптації та включення вимушено переміщених осіб у повноцінне життя у новому соціальному середовищі. Психічним розладам у вимушено переміщених осіб можуть сприяти як зовнішні фактори, які порушують звичну життєдіяльність, так і внутрішня схильність. Життєві обставини можуть бути причиною розладу. Порушення у різних сферах психічного здоров'я вимушено переміщених осіб можуть вести до проблем особистості в цілому, з найважливішим фактором кризи ідентичності. Особливий інтерес представляє вивчення соціально-психологічних умов адаптації людини до нових життєвих обставин. Під час процесу соціально-психологічної адаптації люди стараються досягти гармонії між внутрішніми та зовнішніми умовами

свого життя. Адекватна адаптованість передбачає відповідність психічної діяльності людини вимогам оточуючого середовища та її активності в різних умовах.

Підтримка переселенців вимагає не лише професійного втручання спеціалістів, але і створення позитивного психологічного оточення у приймаючих громадах. Це включає:

- Залучення переселенців до різноманітних соціальних взаємодій з місцевими мешканцями, сприяючи їх відволіканню від власних проблем і турбот.

- Підтримка участі переселенців у нових для них формах культурної та громадської активності.

- Формування позитивного ставлення до вимушено переміщених осіб на основі принципів толерантності.

Перед органами державної влади та місцевим самоврядуванням стоїть завдання впровадження активних заходів щодо інформування населення про участь переселенців у житті місцевої громади. Це включає популяризацію історій успіху вимушено переміщених осіб та сприяння взаємовигідній взаємодії з місцевими жителями, організацію спільних культурних проєктів та проведення семінарів з обміну досвідом між владою та громадськими організаціями. Регіони, де існує позитивний досвід взаємодії, можуть слугувати базою для таких заходів. Це допоможе ефективніше вирішувати проблеми психологічної підтримки та адаптації внутрішньо переміщених осіб до місцевого співтовариства. Ключовим аспектом, який вирізняє внутрішньо переміщених осіб у нашій країні, є їхня культурна та психологічна близькість до громад, що їх приймають. Вони вже обізнані з мовою та культурою місцевості, але водночас стикаються з радикально зміненим соціокультурним контекстом. Це створює необхідність у формуванні нових соціальних зв'язків. В контексті соціально-психологічної адаптації таких індивідів ключовим є пошук балансу між пристосуванням до норм нової громади та збереженням власної унікальності. Критеріями

адаптації для внутрішньо переміщених осіб можна вважати соціальний комфорт, активну участь у житті громади, здатність до досягнення цілей, а також оптимізм щодо майбутнього та реалізації особистих амбіцій. Таким чином, внутрішньо переміщені особи можуть вважатися успішно адаптованими тоді, коли вони знаходять підтримку у соціальному середовищі, яке сприяє розвитку їх потенціалу та є гармонією між їхніми потребами і очікуваннями з одного боку, та можливостями нового середовища - з іншого. Ефективність інтеграції внутрішньо переміщених осіб у значній мірі залежить від зусиль з боку приймаючої громади, до складу якої входять постійні жителі, місцевий уряд та громадянське суспільство, що об'єднує різноманітні недержавні організації, що діють в інтересах населення. При цьому інтеграційний процес визначається як двосторонній й комплексний, вимагаючи не тільки втручання зі сторони владних структур та місцевої громади, але також і активну участь самої ВПО. Частка внутрішньо переміщених осіб, опинившись у складних емоційних станах, ігнорує знайдені можливості для адаптації або стає перед обличчям психологічної бар'єру, що перешкоджає їхній інтеграції. Водночас процес інтеграції не можна вважати повноцінним без активної участі та зобов'язань з боку держави. Таким чином, результативність процесу інтеграції залежить від взаємодії та активної участі трьох ключових складових: державної політики щодо інтеграції ВПО, відкритості та готовності місцевої громади до прийняття ВПО як невід'ємної частини свого середовища, а також бажання та зусиль ВПО до інтеграції в новій громаді. Переміщення внутрішньо переміщених осіб по Україні суттєво впливає на локальні спільноти та створює нові виклики для ВПО щодо їх соціальної адаптації. Проблеми, які виникають перед ВПО, часто відрізняються від тих, що стоять перед мешканцями приймаючих громад. Проте обидві сторони знаходяться у тісній взаємодії і залежності одна від одної. Цим групам спільно доводиться стикатися з проблемами безробіття і обмеженими можливостями щодо житла, що може призводити до напруг в їх взаєминах. Загальний політичний

контекст країни також спричиняє розділення та поляризацію серед людей, що негативно позначається на соціальній єдності, як серед ВПО, так і серед громад, які їх приймають. Позитивні взаємини між внутрішньо переміщеними особами (ВПО) та жителями приймаючих громад відіграють ключову роль у процесі ефективної інтеграції мігрантів. У цьому аспекті виникає критичне значення взаємної довіри між ВПО та громадянами регіонів, що приймають. Замість того, щоб розглядати ВПО як тягар для регіону або місцевості, важливо вбачати в них цінний ресурс розвитку з великим потенціалом:

- професійні знання та досвід. Багато ВПО мають спеціалізовані професійні навички та досвід, який може бути використаний у різних секторах економіки;
- підприємницький потенціал. Переселенці часто стають ініціаторами нових бізнес-проектів, сприяючи створенню робочих місць та залученню інвестицій у регіон;
- культурний обмін. ВПО є носіями унікальних культурних цінностей та традицій, що можуть збагатити культурне життя приймаючих громад і сприяти взаєморозумінню та згуртованості;

Використання цього потенціалу може стати особливо корисним у регіонах, що зіштовхуються з економічним застоєм або потребують додаткового імпульсу для розвитку.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ВПО МЕШКАНЦІВ ПРИЙМАЮЧОЇ ГРОМАДИ

2.1. Методологія та опис емпіричного дослідження чинників толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади .

Як було нами продемонстровано у ході теоретичного аналізу сучасних підходів до чинників формування толерантності до ВПО у мешканців приймаючої громади, гіпотеза нашого емпіричного дослідження полягає у тому, що саме комунікативність, відкритість до нового досвіду, адаптивність та готовність до співпраці та компромісу можуть виступати психологічними (чи соціально психологічними) чинниками інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Виходячи з цієї теоретичної позиції ми у ході констатувального етапу емпіричного дослідження будемо діагностувати форми агресії, стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях, особистісні якості та особливості соціального сприйняття різних категорій населення для визначення їхнього впливу на формування толерантності у мешканців приймаючої громади. Це дозволить виявити детермінанти ефективного взаємосприйняття у мультикультурному середовищі та розробити у подальшому ефективну програму профілактики (корекції, розвитку тощо) інтолерантності у приймаючих громадах для вдосконалення соціальної практики.

Мета нашого дослідження – це виявити зв'язок між ставленням мешканців приймаючої громади до ВПО з індивідуально-психологічними (соціально-психологічними тощо) чинниками, які можуть впливати на формування толерантності.

З метою емпіричного дослідження чинників толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади, нами були поставлені наступні завдання:

- визначити роль особистісних якостей земляків та чужинців у структурі соціального сприйняття різних категорій населення;
- визначити актуальний рівень толерантності мешканців приймаючої громади
- з'ясувати взаємозв'язок компонентів толерантності місцевих мешканців приймаючої громади із факторами прояву агресії.

Дане дослідження проходило у чотири етапи:

На початковому, теоретико-аналітичному етапі, була зосереджена увага на ретельному аналізі наукових праць, що торкаються питань розвитку толерантності серед громад, що приймають ВПО. Обробка ключових концепцій і теорій, що стосуються толерантності, визначення методологічних засад дослідження та відбір психодіагностичних інструментів, що відповідають цілям подальшого емпіричного дослідження, стали основою для цієї частини роботи.

Нами були обрані методики:

- Опитувальник діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення (Александров Д.О.)
- Експрес - опитувальник «Індекс толерантності» (у адаптації Александрова Д.О)
- Тест діагностики форм агресії Басса-Дарки
- Методика К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації»

Другий етап – спрямований на формування репрезентативної вибірки, та підготовку оптимальних обставин взаємодії з досліджуваними з метою ефективного проведення емпіричного вивчення чинників формування толерантності до ВПО у мешканців приймаючої громади, а також безпосереднього проведення психодіагностичного дослідження.

Для дослідження ми сформували репрезентативну вибірку з 61 респондента. Вибірка досліджуваних складалась з числа осіб, віком від 20 до 68 р. Усі досліджувані є мешканцями приймаючої громади. За експертної

оцінки фахівців (штатних психологів, педагогів, соціальних працівників, медиків тощо), представники експериментальної групи демонструють значні прояви досліджуваної нами толерантності.

При вивченні цієї проблеми було організовано і проведено дослідження на базі приватної установи. Дослідження проходило в умовах повної конфіденційності, але зі збереженням всіх вимог до емпіричного дослідження. Проведення було заздальгідь узгоджено з власниками установи. Учасники обстеження були забезпечені усіма умовами для роботи.

Третій етап – аналітико-узагальнюючий. Даний етап ми спрямували на систематизацію, аналіз, узагальнення та порівняння результатів, отриманих у результаті емпіричного дослідження, а також інтерпретували отримані дані.

Четвертий етап – формувальне експериментальне дослідження, в яке входить розробка та апробація профілактичної програми з соціально-психологічного попередження інтолерантності у мешканців приймаючих громад, результати якого наведені у третьому розділі нашої роботи. Структура формувального етапу дослідження планувалась наступним чином з послідовною реалізацією таких етапів:

1. Створення вибірки.
2. Встановлення експериментальної та контрольної груп.
3. Реалізація первинної діагностики.
4. Організація та проведення формуючого (психокорекційного) впливу.
5. Здійснення заключної діагностики.
6. Інтерпретація отриманих результатів дослідження.

Підсумуючи, можна сказати, що ми провели емпіричне дослідження, яке включало констатувальний та формувальний експерименти, результати яких підлягали аналітико-узагальнюючій інтерпретації з залученням методів математичної статистики.

Ключовим методом засобом збору емпіричного матеріалу констатувального етапу дослідження стало тестування, в якому ми використали наступні психодіагностичні методики:

1) Опитувальник діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення (Александров Д.О.).

Опитувальний охоплює 20 людських якостей, кожній з яких респондент повинен присвоїти бал від 0 до 4, в залежності від того, наскільки ця якість притаманна його земляку та переселенцям: (якщо 0 – якість взагалі непритаманна, 1 – дуже рідко, 2 – іноді, 3 – досить часто, 4 – притаманна завжди).

2) Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (у адаптації Александрова Д.О.).

В даному опитувальнику респондент має оцінити наскільки згоден він чи не згоден з наведеними твердженнями, і відповідно поставити галочку навпроти кожного твердження. Оцінити можна по 5 шкалах:

- абсолютно не згоден
- не згоден
- скоріше не згоден
- скоріше згоден
- згоден
- згоден повністю

Бали підсумовується згідно прямих і зворотніх тверджень та здійснюється індивідуальна та групова оцінка рівня толерантності:

22-60 – низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу інтолерантність людини та наявність у неї виражених інтолерантних установок.

61-99 – середній рівень. Такі результати показують респонденти, котрим характерне поєднання як толерантних, і інтолерантних характеристик. У одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, за іншими можуть виявляти інтолерантність.

100-132 – високий рівень толерантності. Представники цієї групи мають виражені риси толерантної особистості. У той же час необхідно розуміти, що результати, що наближаються до верхньої межі (більше 115 балів), можуть

свідчити про розмивання у людини "кордонів толерантності", пов'язане, наприклад, з психологічним інфантилізмом, тенденціями до потурання, поблажливості чи байдужості. Також важливо враховувати, що респонденти, які потрапили в цей діапазон, можуть демонструвати високий рівень соціальної бажаності (особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника та цілі дослідження).

Для якісного аналізу аспектів толерантності можна використовувати поділ на субшкали:

1. Толерантність до переселенців.
2. Соціальна толерантність.
3. Толерантність як риса особистості.

3) Тест діагностики форм агресії Басса-Дарки.

Для оцінки схильності індивідів до прояву агресивних реакцій рекомендується вдатися до використання адаптованої версії опитувальника Басса-Дарки. Цей тест містить 75 висловлювань, до яких респонденти мають зробити вибір між варіантами відповідей «так» та «ні». Відповіді аналізуються за допомогою 8 шкал:

- Фізична агресія - застосування фізичної сили проти когось.
- Непряма агресія - дії, що є агресивними, виконуються опосередковано, або не мають конкретного адресата.
- Дратівливість - висока схильність до вибуху негативних емоцій через дрібні провокації.
- Негативізм - схильність до опору, від пасивного до активної боротьби проти прийнятих норм і правил.
- Образливість - ворожі почуття та заздрість до інших, спричинені реальними чи уявними обставинами.
- Підозрілість - відчуття недовіри до людей, переконання, що інші можуть завдати шкоди.
- Вербальна агресія - прояв негативних емоцій через словесні вирази, від крику до погроз.

- Почуття провини - відчуття власної неправильності, вчинення зла, супроводжуване докорами сумління.

А. Басс у своїх роботах розділив поняття агресії і ворожості, визначаючи ворожість як реакцію, що породжує негативні емоції та оцінки відносно людей і ситуацій. Виходячи з показників цих базових шкал, розраховуються індекси загальної агресивності та ворожості:

- **індекс агресивності** обчислюється на основі середніх значень показників фізичної агресії, вербальної агресії та непрямой агресії;
- **індекс ворожості** визначається через середні значення шкал підозрілості та дратівливості.

4) Методика К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації». Ця методика є інструментом для діагностики, який застосовується при аналізі поведінки особи в умовах конфлікту. Вона допомагає ідентифікувати ключові поведінкові стратегії особи в ситуаціях конфлікту. Через опитування можливо визначити індивідуальний стиль кожного у вирішенні конфліктних ситуацій.

Застосування методики включає:

- відбір персоналу з професійною метою;
- вивчення типологічних характеристик поведінки особистості у конфлікті;
- аналіз професійної придатності індивідуума.

Щодо стратегій поведінки:

- **Уникнення** - характеризується відсутністю бажання до співпраці та прагнення до власних цілей. Індивід відмовляється від участі в конфлікті, шукаючи можливості для виходу з нього через різноманітні стратегії, наприклад уникати особу.
- **Суперництво** - означає бажання досягнути особистих інтересів на шкоду іншим, використовуючи різні засоби, як-от обман або зловживання владою.

- **Пристосування** - відображає стратегію, за якої особистісні інтереси притісняються на користь інших, можливо, через недооцінювання предмета конфлікту або в ситуаціях, де особа не в змозі конкурувати.

- **Компроміс** – це стратегія досягнення угоди через взаємне підтвердження не тільки своїх, але й інтересів інших сторін.

- **Співробітництво** - представляє собою стратегію, за якої учасники конфлікту шукають альтернативи, задовольняючи інтереси обидвох сторін.

Резюмуючи обґрунтування методології емпіричного аналізу толерантності до внутрішньо переміщених осіб серед жителів приймаючих громад, варто зазначити високу точність і „чистоту” проведеного початкового експерименту, що дозволило сформувати вибірку, котра відповідає всім необхідним критеріям достовірності. Так, операціональна валідність визначалась відповідністю експериментального методу гіпотезі; внутрішня валідність була забезпечена через можливість розповсюдження результатів з експериментальної вибірки на кожного її представника (враховуючи всі істотні характеристики досліджуваного об'єкта, різниця в прояві яких могла б істотно вплинути на ефект від психокорекційних втручань); репрезентативність оцінювалась відповідністю характеристик вибірки до тих, що є характерними для загальної популяції, що дозволяє застосовувати отримані в ході експерименту дані до ширшого кола осіб.

При аналізі вихідних результатів дослідження слід відзначити, що первинні дані були ефективно оброблені з застосуванням звичайних методів варіаційної статистики, включаючи розрахунок середніх значень та проведення кореляційного аналізу рангів за Ч. Спірменом, використовуючи програмне забезпечення Excel.

2.2 Інтерпретація результатів емпіричного дослідження чинників толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади, як напрям соціальної роботи

Перш за все, варто оцінити рівень толерантності мешканців приймаючої громади до ВПО. Для цього звернемося до усереднених значень результатів опитування за методикою «Індекс толерантності» (Див. Таб. 2.1)

Таблиця 2.1

Усереднені результати мешканців приймаючої громади за експрес-опитувальником «Індекс толерантності»

Загальний рівень толерантності	Толерантність до переселенців	Соціальна толерантність	Толерантність як риса особистості
84,49	25,93	28,16	30,56

Якщо оцінювати загальний рівень толерантності мешканців приймаючої громади до ВПО, то його можна оцінити як середній. Аналогічний середній рівень спостерігається й за субшкалами толерантності до переселенців, соціальної толерантності та толерантності як риси особистості. Такі результати показують респонденти, котрим характерне поєднання як толерантних, і інтолерантних характеристик. У одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, за іншими можуть виявляти інтолерантність. Це можна пояснити різноманітністю особистісних факторів, культурних і соціально-економічних умов, в яких перебувають мешканці приймаючої громади. Подібна поведінка також може бути відображенням загальної складності теми взаємодії з ВПО, де баланс між співчуттям та можливими страхами чи передумовами конкуренції за ресурси відіграють значну роль. У свою чергу інтолерантність безпосередньо пов'язана із агресивними проявами, тому наступним кроком звернемося до аналізу усереднених результатів мешканців приймаючої громади за методикою діагностики форм агресії Басса-Дарки. (Див. Таб 2.2)

**Усереднені результати мешканців приймаючої громади за методикою
діагностики форм агресії Басса-Дарки**

фізична агресія	вербальна агресія	непрямая агресія	негативізм	дратівливність	підозрлість	образливість	почуття провин
5,95	33,44	36,23	40,66	32,31	35,89	30,26	37,51

Як ми бачимо, незважаючи на те, що усі показники не мають загостреного значення, але привертає увагу занижкий прояв фізичної агресії, які є нижчим навіть за загальноприйняту норму, що, скоріш за все може вказувати на недостатню відвертість респондентів, аніж на такий її неприродно мінімальний рівень. Тому звернемо увагу на інші шкали. Найбільший показник ми спостерігаємо за шкалою негативізму, що проявляється непримиренно категоричній манері поведінки, починаючи від пасивного опору, і закінчуючи активною протестною протиборчою позицією проти зовнішніх обставин, які не влаштовують особистість. Тут і може також критися внутрішню передготовність до різних форм прояву невдоволення до усього чуждого, й до переселенців, які заважають звичному життю, зокрема. Разом із тим, досить виразним є рівень почуття провини, що може пояснитися усвідомленням некоректності проявів нетактовної поведінки, у тому числі й по відношенню до чужинців з числа постраждалих вимушених переселенців. Проте, досить загостреним є й рівень непрямой агресії, тобто невдоволення особа схильна проявляти не у очевидній формі фізичної або вербальної агресії (можливо, саме й через почуття провини та соціальне засудження), а у опосередкованих формах прихованої протестної поведінки та намагання заподіяти опір чи завдати шкоди об'єкту дискомфорту обхідним шляхом. Це можна пояснити специфікою взаємодії особистості з соціальним середовищем у умовах стресу та нестабільності.

Тепер звернемося до стратегій поведінки у конфлікті, середній профіль яких дозволить зрозуміти найбільш притаманні місцевим мешканцям стереотипи поведінки у конфліктних ситуаціях у цілому, й за участю переселенців, зокрема (Див. Таб.2.3).

Таблиця 2.3

Усереднені результати мешканців приймаючої громади за методикою К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації»

суперництво	співробітництво	компроміс	уникнення	пристосування
5,28	5,89	6,23	5,72	6,90

За усередненим профілем можна констатувати середній рівень схильності мешканців приймаючої громади до проявів усіх стратегій поведінки. Тобто, залежно від ситуації, вони можуть вдаватися й до суперництва, й до співробітництва, й до компромісу, й до уникнення, і до пристосування. Разом із тим, привертає увагу зниження найбільш конфронтаційної стратегії суперництва у порівнянні з усіма іншими. Натомість більш розвиненими є стратегії пристосування та компромісу, як прояв більш-менш вираженої толерантної позиції до опонента. Це можна пояснити впливом культурних та соціально-економічних факторів приймаючої громади, що формують гнучке ставлення до вирішення конфліктних ситуацій. Подібний підхід сприяє зміцненню соціальної згуртованості та розбудові гармонійних відносин в громаді, дозволяючи знаходити оптимальні шляхи вирішення проблем без ескалації конфліктів.

Тепер варто звернутися до суб'єктивного уявлення мешканців місцевої громади про самих себе та про образ вимушених переселенців. Це дозволить оцінити механізми соціального сприйняття, які включаються при ідентифікації мешканцями людей за принципом «свій-чужий», і чим більшою є така відмінність, тим складніше місцевим мешканцям ідентифікувати себе з переселенцями, що й призводить до відчуття принципової несхожості. І чим

більшою є така відмінність у вигляді протиставлення себе чужинцям, ти більший ризик прояву інтолерантності по відношенню до них.

Для реалізації цього завдання нами був задіяний опитувальник діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення, у якому наведений комплекс особистісних якостей суб'єктивно оцінюється людиною послідовно при описі своїх співмешканців, а потім чужинців з числа переселенців (Див. Таб 2.4).

Таблиця 2.4

Порівняльні результати оцінки мешканцями приймаючої громади особистісних якостей своїх земляків та чужинців з числа переселенців за опитувальником діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення

№	Якість	Категорія	Категорія	Відмінність
		Земляки	Переселенці	
1	адекватність самооцінки	3,16	2,80	-0,36
2	чесність, відвертість	2,98	2,52	-0,46
3	ізолюваність, замкненість	1,84	3,13	+1,29
4	відкритість, комунікативність	2,87	2,11	-0,76
5	інтелект	2,89	2,59	-0,30
6	розумові здібності	3,13	2,90	-0,23
7	бурхливість емоцій	2,08	2,25	+0,17
8	врівноваженість	2,89	2,66	-0,23
9	підлеглість	2,08	1,90	-0,18
10	домінантність	2,57	2,03	-0,54
11	стриманість	1,85	2,79	+0,94
12	експресивна нестриманість	1,77	1,85	+0,08
13	піддатність почуттям та настроям	2,23	2,66	+0,43
14	правова нормативність поведінки	3,43	2,97	-0,46
15	нерішучість	2,03	2,84	+0,81
16	схильність до ризику	1,52	1,97	+0,45
17	жорсткість	1,84	2,20	+0,36
18	чуйність	2,59	2,33	-0,26
19	довірливість	2,69	1,70	-0,99
20	підозрілість	1,72	2,80	+1,08
21	реалістична прагматичність	1,75	2,49	+0,74

22	мрійність	2,41	1,64	-0,77
23	прямолінійність	2,33	2,08	-0,25
24	хитрість	1,69	2,61	+0,92
25	впевненість у собі	2,26	2,31	-0,05
26	тривожність	2,02	2,66	+0,64
27	консерватизм	2,85	1,95	-0,90
28	радикалізм	2,21	2,33	+0,12
29	конформність	1,66	2,52	+0,86
30	нонконформізм	2,85	1,67	-1,18
31	самоконтроль	2,93	1,77	-1,16
32	самовладання	2,82	1,62	-1,20
33	розслабленість	2,64	2,23	-0,41
34	напруженість	2,16	2,61	+0,45

Виходячи з рейтингу, виокремимо найбільш відмінні якості, які мають відрізняються у цілий бал між середніми значеннями місцевих мешканців та переселенців. Так, місцеві мешканці відчують несхожість переселенців тому, що ті, з їхньої точки зору, є більш ізольованими, мають менше самовладання, менш проявляють нонконформізм, адже більш конформні, мають менше самовладання, це можна пояснити тим, що місцеві мешканці могли адаптуватися до свого оточення, розвинувши сильніше почуття спільноти та самовладання, в той час як переселенці, зіткнувшись з необхідністю адаптації до нового середовища, можливо, відчують більшу соціальну ізоляцію та невпевненість.

Тепер розглянемо відмінності вираженості якостей другого порядку, які знаходяться у діапазоні від 0,99 і до 0,50. Хоча ці якості й не так виражені, але, зважаючи на усереднені значення, мають також вагу в очах місцевих мешканців. До них можна віднести таке враження про переселенців, що вони: менш довірливі, більш стримані, більш хитрі, менш консервативні, більш нерішучі, менш мрійні, менш відкриті та комунікативні, більш прагматичні, більш тривожні, менш доміантні, це можна пояснити тим, що переживання пов'язані з переміщенням можуть значно вплинути на формування особистості та її соціальне взаємодіяння. Травматичний досвід втрати дому, необхідність адаптуватися до нових умов життя можуть змусити

переселенців стати більш обережними, стриманими та тривожними. Водночас, менша довіра та комунікативність можуть бути захисною реакцією на нове навколишнє середовище. Прагматизм і хитрість можуть розглядатися як спосіб вирішення повсякденних проблем в умовах невизначеності. Натомість, менший консерватизм та нерішучість могли розвинутися як результат необхідності часто змінювати свої плани та пристосовуватися до нових ситуацій. Всі ці відмінності підкреслюють складність процесу адаптації та інтеграції переселенців у новій громаді, а також потребу в глибшому розумінні та підтримці з боку місцевих мешканців.

І найменшу відмінність місцеві мешканці відчують по відношенню до переселенців за якостями, які набрали від 0,49 і до 0. Тому їм ми не станемо приділяти особливої уваги, а лише зазначимо, що за цими параметрами хоча і мінімально, але переселенців сприймають як таких, які: менш відверті, менш дотримуються правової регламентації поведінки, більш схильні до ризику, більш напружені, більш піддатні почуттям, менш розслаблені, мають менш адекватну самооцінку, більш жорсткі, менш прямолінійні, мають дещо нижчі розумові та інтелектуальні здібності, менш чуйні, менш врівноважені, менш проявляють підлеглість, схильні проявляти бурхливі емоції, більш радикальні, дещо більш нестримані та трохи більш самовпевнені.

Як стає очевидним, місцеві мешканці досить чуттєво сприймають несхожість себе та своїх земляків із чужинцями з числа переселенців, що, хоч і не надмірно, але, все ж таки може перешкоджати їхній соціальній взаємній перцепції, ускладнювати взаєморозуміння, комунікацію, а відтак, й побудові взаємин на засадах толерантності.

Разом із тим, усереднені профілі не дають можливості виявити реальні зв'язки показників толерантності та факторів прояву агресії, стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, а також формування певних стереотипів соціального сприйняття земляків та переселенців, тому наступним кроком нашого дослідження стане проведення кореляційного аналізу.

Враховуючи кількість експериментальної вибірки, то, зважаючи на критерії критичних значень кореляцій Спірмена, можна аналізувати лише ті, які мають найбільшу вагу у загальній вибірці, яка складається з 61 особи (Див. Таб. 2.5).

Таблиця 2.5

Критичні значення кореляційних зв'язків вибірки за Спірменом

п - вибірка	г відповідає рівню статистичної значимості $p \leq 0,1$	г відповідає рівню статистичної значимості $p \leq 0,05$	г відповідає рівню високої статистичної значимості $p \leq 0,01$	г відповідає рівню дуже високої статистичної значимості $p \leq 0,001$
61	0,213	0,252	0,327	0,411

Звернемося до виявлених нами у ході математико-статистичного аналізу кореляційних зв'язків між самими компонентами показників толерантності загальної вибірки, які будемо аналізувати по низхідній, від більш вагомих, до менш вагомих (Див. Таб. 2.6)

Таблиця 2.6

Кореляції компонентів толерантності мешканців приймаючої громади за експрес-опитувальником «Індекс толерантності»

	Толерантність до переселенців	Соціальна толерантність	Толерантність як риса особистості
Загальний рівень толерантності	0,555	0,518	0,688
Толерантність до переселенців		-0,001	-0,053
Соціальна толерантність			0,154

Можна побачити, що загальний рівень толерантності має надвагомі кореляційні зв'язки з усіма компонентами, зокрема, толерантністю, як рисою особистості, толерантністю до переселенців і соціальною толерантністю. Це є досить закономірним, адже субшкали є компонентами загального показника. Проте, привертає увагу, той факт, що субшкала толерантності до переселенців

на демонструє взагалі зв'язків а ні з показником соціальної толерантності, а ні з толерантністю, як рисою особистості. Наче даний конструкт існує сам по собі, є неіманентною характеристикою для місцевих мешканців або неприродньо нав'язаний зовні. Це можна пояснити тим, що толерантність до переселенців може бути зумовлена конкретними соціальними, політичними та економічними контекстами, що існують у певний момент у суспільстві, а не загальними психологічними установками або соціальною толерантністю. Ця ситуаційна специфічність може робити толерантність до переселенців відносно незалежною від загальних ознак толерантності, які проявляються у більш широких соціальних взаємодіях. Також, може відігравати роль стигма або стереотипні уявлення про переселенців, які існують в громаді, формуючи специфічне ставлення, що не відображається у загальних показниках толерантності.

Тепер звернемося до результатів кореляційного аналізу компонентів толерантності місцевих мешканців приймаючої громади з факторами проявів агресії за методикою Баса-Дарки (Див.Таб. 2.7)

Таблиця 2.7

Кореляції компонентів толерантності мешканців приймаючої громади за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» з формами агресії за методикою Баса-Дарки

	фіз на аг ре сія	ве рб ал ьн а аг ре сія	не пр ям а аг ре сія	не гат иві зм	др аті вл иві сть	пі до зрі ліс ть	обр азл иві сть	по чу тт я пр ов ин
Загальний рівень толерантності	-0,45 7	-0,29 7	-0,35 5	-0,22 6	-0,34 1	-0,35 3	-0,47 2	0,30 3
Толерантність до переселенців	-0,08 6	0,01 4	0,01 4	-0,08 9	-0,15 4	0,02 5	-0,21 0	0,09 2
Соціальна толерантність	-0,29 2	-0,32 8	-0,27 4	-0,08 6	-0,23 8	-0,27 5	-0,26 9	0,11 9

Толерантність як риса особистості	-0,44 8	-0,26 5	-0,38 6	-0,22 5	-0,24 9	-0,39 4	-0,35 0	0,29 9
--------------------------------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	------------	-----------

Перше, що привертає увагу, так це повна відсутність вагомих кореляцій показника толерантності до переселенців із усіма формами прояву агресії. Натомість загальний рівень толерантності, а також соціальна толерантність і толерантність як риса особистості усі мають вагомі кореляційні зв'язки з усіма формами прояву агресії. Таким чином можна стверджувати, що саме толерантність до переселенців жодним чином не пов'язана а ні зі зменшенням, а ні з контрольованим стримуванням різноманітних агресивних проявів. Можливо це підтверджує нашу думку висловлену вище про неприродність для місцевих мешканців нав'язаної ззовні необхідності приймати з терпимістю сторонніх чужинців з числа переселенців.

Натомість зворотні (обернені) значення вагомих кореляцій форм агресії з іншими компонентами толерантності дозволяють констатувати, що по мірі розвиненості толерантності людина стає менш схильною до будь-яких агресивних проявів. І навпаки, втрата або нерозвиненість толерантності однозначно призведе до зростання ризику прояву усіх форм агресії (особливо фізичної агресії та образливості, які набули надпотужного вияву). Це можна пояснити тим, що толерантність формує в людині здатність до емпатії, розуміння та прийняття інших, що, в свою чергу, знижує потенціальну готовність до конфлікту і агресивних дій. Саме соціальна і психологічна адаптованість, що впливає з розвиненості толерантності, сприяє формуванню більш гармонійного та безконфліктного суспільства.

Наступним кроком проаналізуємо результати кореляційного аналізу компонентів толерантності місцевих мешканців приймаючої громади з стратегіями поведінки у конфліктах за методикою К.Томаса (Див.Таб. 2.8)

Таблиця 2.8

Кореляції компонентів толерантності мешканців приймаючої громади за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» з показниками стратегій поведінки у конфлікті за методикою К. Томаса

	супер ницт во	спі вр обі тн иц тв о	ко мп ро міс	уни кне ння	при сто сுவ анн я
Загальний рівень толерантності	-0,229	0,214	0,275	-0,17 0	-0,111
Толерантність до переселенців	-0,098	0,072	0,069	-0,01 9	-0,03 4
Соціальна толерантність	-0,237	0,074	0,277	-0,15 2	0,081
Толерантність як риса особистості	-0,129	0,206	0,179	-0,11 6	-0,18 4

Знов-таки, одразу привертає увагу відсутність вагомих зв'язків стратегій поведінки у конфлікті мешканців приймаючої громади з фактором толерантності до переселенців та толерантністю, як рисою особистості. Це також наштовхує на думку, про непритаманність толерантності до переселенців, як внутрішньої готовності місцевого мешканця до беззаперечного прийняття чужинця до кола своєї громади. Разом із тим, виявлені вагомі зворотні зв'язки між стратегією суперництва та розвитком загального рівня толерантності та проявом соціальної толерантності, з чого можна зробити висновок, що чим більш розвинені ці прояви толерантності, тим менш людина схильна до конфліктного протиборства у формі суперництва. І навпаки, чим менш розвинені толерантність, тим більш схильна людина до прояву непродуктивного протиборства у конфліктній ситуації. Це можна пояснити тим, що толерантність укорінює в людей здатність до позитивного діалогу та взаєморозуміння, знижуючи потребу в протиборстві або конкуренції за ресурси чи владу. Розвинена толерантність сприяє формуванню кооперативних стратегій вирішення конфліктів, де сторони шукають вигоди для обох, а не перевагу для одного. Також наявна вагома позитивна кореляція загального рівня толерантності та прояву соціальної толерантності з компромісом, що вказує на те, що чим більше

розвинена толерантність, тим більш людина готова до прояву компромісу у конфліктній ситуації, і навпаки, чим менш толерантною є людина, тим менш готовою до компромісу вона є. Це можна пояснити тим, що толерантність сприяє внутрішній відкритості та гнучкості у ставленні до інших людей та їх думок. Людина, що володіє високим рівнем толерантності, легше визнає та приймає різноманіття поглядів, що веде до більш ефективного пошуку спільного в розбіжностях. Така особистість більш налаштована на діалог і знаходження взаємовигідних рішень, уникаючи деструктивних конфліктів та насильства. Окрім того, наявна помірна кореляція стратегії співробітництва з загальним рівнем толерантності, що також є доброю ознакою у разі її достатнього розвитку, і, навпаки, негативною ознакою у разі її нерозвиненості, адже людина нетолерантна не буде готова й до співпраці. Це можна пояснити тим, що співробітництво вимагає відкритості до чужих ідей та готовності йти на компроміс, які є ключовими компонентами толерантності. Таким чином, підвищення рівня толерантності може сприяти більш ефективній співпраці, створюючи більш взаєморозуміння та взаємоповагу між людьми.

Тепер звернемося до результатів кореляційного аналізу компонентів толерантності місцевих мешканців приймаючої громади з оцінками мешканцями приймаючої громади особистісних якостей своїх земляків та чужинців з числа переселенців за опитувальником діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення (Див. Таб. 2.9 та 2.10)

Таблиця 2.9

Кореляції компонентів толерантності мешканців приймаючої громади за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» з оцінками мешканцями приймаючої громади особистісних якостей своїх земляків за опитувальником діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення

№	Якості місцевих мешканців	Загальний рівень толерантності	Толерантність до переселенців	Соціальна толерантність	Толерантність як риса особистості
1	адекватність самооцінки	0,088	-0,025	0,009	0,132
2	чесність, відвертість	-0,226	-0,146	-0,012	-0,241
3	ізолюваність, замкненість	-0,319	-0,110	-0,157	-0,279
4	відкритість, комунікативність	0,162	0,285	-0,005	-0,006
5	інтелект	-0,153	-0,187	-0,054	-0,045
6	розумові здібності	-0,199	-0,082	-0,186	-0,118
7	бурхливість емоцій	0,066	0,052	-0,003	0,061
8	врівноваженість	0,051	-0,082	0,276	-0,004
9	підлеглість	0,154	0,096	-0,019	0,131
10	домінантність	-0,082	-0,131	-0,110	0,060
11	стриманість	-0,068	-0,126	-0,070	0,053
12	експресивна нестриманість	0,085	-0,187	0,204	0,176
13	піддатність почуттям та настроям	0,215	0,116	0,066	0,179
14	правова нормативність поведінки	-0,173	-0,188	0,005	-0,105
15	нерішучість	-0,088	-0,003	0,038	-0,142
16	схильність до ризику	0,034	-0,008	0,049	0,056

1 7	жорсткість	-0,319	0,042	-0,12 0	-0,427
1 8	чуйність	0,151	0,082	0,21 8	0,032
1 9	довірливість	0,171	0,099	0,05 1	0,130
2 0	підозрілість	0,056	-0,093	0,25 6	-0,003
2 1	реалістична прагматичність	0,087	0,204	-0,04 0	-0,052
2 2	мрійність	0,149	0,088	0,05 8	0,104
2 3	прямолинійність	-0,067	-0,161	0,08 2	0,011
2 4	хитрість	-0,048	0,013	0,04 7	-0,101
2 5	впевненість у собі	-0,327	-0,336	-0,10 4	-0,151
2 6	тривожність	-0,064	0,032	0,18 0	-0,230
2 7	консерватизм	0,260	0,081	0,34 3	0,083
2 8	радикалізм	-0,012	-0,198	0,13 2	0,064
2 9	конформність	0,062	-0,045	0,11 3	0,032
3 0	нонконформізм	0,352	0,261	0,16 5	0,201
3 1	самоконтроль	0,078	0,115	-0,05 1	0,049
3 2	самовладання	0,035	-0,073	0,08 0	0,060
3 3	розслабленість	0,049	0,205	0,12 4	-0,209
3 4	напруженість	-0,109	0,008	-0,15 9	-0,054

З наведеної таблиці можна виявити, що по відношенню до своїх земляків наявні такі тенденції: земляки сприймаються як чесні, відкриті, невіддатні почуттям чи мінливим настроям, менш жорсткі, більш впевнені у собі, а також менш консервативні та конформні лише за умови зниження

загального рівня толерантності до усіх інших. У протилежному ж випадку, при зростанні загальної толерантності люди починають сприймати ці якості у протилежному прояві, і оцінювати своїх земляків більш критично як не таких чесних, більш замкнених та недовірливих, з неконтрольованими перепадами настроїв, схильними до жорстокості, недостатньо впевненими у собі а також консервативними та нонконформними у стосунках.

Аналогічні закономірності спостерігаються й за іншими компонентами толерантності, з чого можна зрозуміти, що чим менш людина толерантна до інших, то тим привабливішими якостями вона схильна наділяти своїх земляків. Це можна пояснити тенденцією до підвищення самооцінки через ідентифікацію з групою, до якої належить індивід. Як наслідок, ідеалізація земляків спонукає до сприйняття них як носіїв більш позитивних якостей порівняно з переселенцями. Однак, зростання толерантності сприяє розвитку здатності до критичного аналізу та менш упередженому ставленню до земляків, що уможливорює більш об'єктивне сприйняття ВПО.

Тепер, для порівняння, розглянемо зв'язки компонентів толерантності з оцінками мешканцями приймаючої громади особистісних якостей чужинців з числа переселенців за опитувальником діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення (Див. Таб. 2.10).

Таблиця 2.10

Кореляції компонентів толерантності мешканців приймаючої громади за експрес-опитувальником «Індекс толерантності» з оцінками мешканцями приймаючої громади особистісних якостей чужинців з числа переселенців за опитувальником діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення

№	Якості переселенців	Загальний рівень толерантності	Толерантність до переселенців	Соціальна толерантність	Толерантність як риса особистості
1	адекватність самооцінки	0,174	0,009	0,167	0,141
2	чесність, відвертість	0,057	0,050	0,075	-0,023
3	ізолюваність, замкненість	-0,224	0,147	-0,273	-0,308
4	відкритість, комунікативність	0,106	0,218	-0,130	0,027
5	інтелект	0,035	-0,043	0,001	0,072
6	розумові здібності	-0,131	-0,070	-0,121	-0,055
7	бурхливість емоцій	0,151	0,169	-0,045	0,083
8	врівноваженість	-0,151	-0,105	0,209	-0,273
9	підлеглість	0,144	0,148	0,065	0,036
10	домінантність	-0,025	0,067	-0,085	-0,015
11	стриманість	-0,010	-0,190	0,129	0,094
12	експресивна нестриманість	-0,014	-0,081	0,142	-0,039
13	піддатність почуттям та настроям	0,131	-0,012	0,144	0,105
14	правова нормативність поведінки	-0,142	0,000	-0,100	-0,150
15	нерішучість	0,252	0,227	0,226	0,013
16	схильність до ризику	-0,145	0,011	-0,093	-0,147

1 7	жорсткість	-0,125	0,079	-0,04 7	-0,224
1 8	чуйність	0,009	0,041	-0,00 2	-0,001
1 9	довірливість	0,151	0,210	0,05 5	0,000
2 0	підозрілість	0,210	0,178	0,30 2	-0,047
2 1	реалістична прагматичність	0,383	0,139	0,06 9	0,399
2 2	мрійність	0,260	0,264	0,12 9	0,074
2 3	прямолинійність	0,024	-0,143	0,06 7	0,106
2 4	хитрість	0,101	-0,121	0,15 6	0,178
2 5	впевненість у собі	0,246	0,137	0,02 2	0,255
2 6	тривожність	-0,023	-0,004	-0,05 6	-0,015
2 7	консерватизм	-0,144	-0,058	-0,19 0	-0,060
2 8	радикалізм	0,178	0,066	0,16 4	0,112
2 9	конформність	0,116	0,052	0,08 8	0,062
3 0	нонконформізм	0,265	0,142	0,37 1	0,026
3 1	самоконтроль	0,009	-0,036	-0,08 3	0,094
3 2	самовладання	0,046	-0,036	0,02 6	0,069
3 3	розслабленість	-0,200	-0,014	-0,06 4	-0,245
3 4	напруженість	0,185	0,012	0,08 7	0,204

З даної таблиці стає очевидною спільна тенденція спрямованості вагомих кореляцій з усіма компонентами толерантності. Тому можна констатувати, що високий розвиток толерантності формує наступний образ переселенця, наділеного наступними якостями: меншою самоізолюваністю,

деякою нерішучістю, прагматичним поглядом на життя, певною мрійливістю, розвинутою впевненістю у собі та схильністю до нонконформізму. Натомість у разі нерозвиненості толерантності у мешканців приймаючої громади, то вони схильні сприймати переселенців як самоізолюваних, рішучих до невиправданого ризику, нереалістичних у своїх намаганнях та амбіціях людей, невпевнених у собі та конформними.

Можна дійти висновку, що при більш розвинених компонентах толерантності мешканці приймаючих громад будуть схильні звертати увагу та оцінювати більш позитивні якості вимушених переселенців, і навпаки, недостатній розвиток толерантності, спричиняє схильність вбачати у чужинцях більш негативні прояви особистісних якостей, що заважає налагодженню з ними нормальної взаємодії, а відтак й перешкоджає якісній інтеграції переселенців у нову громаду. Це можна пояснити процесом соціалізації, що включає в себе не лише індивідуальний досвід взаємодії, але й ширші соціокультурні норми та очікування. Толерантність, як соціальна цінність, сприяє формуванню більш інклюзивного суспільства, де відмінності не викликають конфліктів, а стають точками зростання та взаємного збагачення культур.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновки та констатувати, що розвиваючи у процесі цілеспрямованої соціальної роботи за допомогою тренінгових програм усі компоненти толерантності місцевих мешканців, можна досягти:

1. Мінімізацію ризиків прояву усіх форм агресії та ворожості по відношенню до переселенців;
2. Зниження схильності до суперницького протиборства, як непродуктивної стратегії поведінки у конфлікті, на користь розвитку готовності до розумного компромісу та співпраці.
3. Гармонізується образ соціальної перцепції своїх земляків без ілюзій та ідеалізацій, що сприяє їхній адекватній оцінці.

4. Стає більш адекватним образ соціального сприйняття якостей переселенців без упередженості, що сприяє налагодженню комунікації та найскорішій їхній інтеграції до приймаючої громади. Як було нами продемонстровано у ході теоретичного аналізу сучасних підходів до поняття толерантності та її ролі у формуванні ставлення мешканців приймаючої громади до ВПО, гіпотеза нашого емпіричного дослідження полягає у тому, що схильність й зацікавленість майбутніх абітурієнтів за напрямками підготовки на соціономічні професії має зв'язки із індивідуально-психологічними особливостями особистості.

Висновки до розділу 2

Задля перевірки взаємозв'язку соціально-психологічних характеристик: комунікативності, відкритості до нового досвіду, адаптивності та готовності до співпраці і компромісу як чинників інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, нами було організовано та проведено емпіричне дослідження за вхідними методиками: Опитувальник діагностики особливостей соціального сприйняття різних категорій населення (Александров Д.О.), експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (у адаптації Александрова Д.О.), тест діагностики форм агресії Басса-Дарки, методика К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній ситуації».

Згідно усередненого профілю респондентів, загальний рівень толерантності мешканців приймаючої громади до ВПО – середній. Аналогічний середній рівень спостерігається й за субшкалами толерантності до переселенців, соціальної толерантності та толерантності як риси особистості. Такі результати показують респонденти, яким характерне поєднання як толерантних, і інтолерантних характеристик: у одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, за іншими можуть виявляти протилежне, що можна пояснити різноманітністю особистісних

факторів, культурних і соціально-економічних умов, в яких перебувають мешканці приймаючої громади. До того ж, нами було виявлено вагомий показник за шкалою негативізму, що проявляється непримиренно категоричній манері поведінки, починаючи від пасивного опору, і закінчуючи активною протестною протиборчою позицією проти зовнішніх обставин, які не влаштовують особистість. Тут і може також критися внутрішню передготовність до різних форм прояву невдоволення до усього чуждого, й до переселенців, які заважають звичному життю, зокрема. Разом із тим, досить виразним є рівень почуття провини, що може пояснитися усвідомленням некоректності проявів нетактовної поведінки, у тому числі й по відношенню до чужинців з числа постраждалих вимушених переселенців. При цьому, залежно від ситуації, мешканці можуть вдаватися й до суперництва, й до співробітництва, й до компромісу, й до уникнення, і до пристосування. Разом із тим, привертає увагу зниження найбільш конфронтаційної стратегії суперництва у порівнянні з усіма іншими. Натомість більш розвиненими є стратегії пристосування та компромісу, як прояв більш-менш вираженої толерантної позиції до опонента.

Проведений кореляційний аналіз вказав про наступне: загальний рівень толерантності має надвагомі кореляційні зв'язки з усіма компонентами, зокрема, толерантністю, як рисою особистості, толерантністю до переселенців і соціальною толерантністю. Це є досить закономірним, адже субшкали є компонентами загального показника. Проте, привертає увагу, той факт, що субшкала толерантності до переселенців на демонструє взагалі зв'язків а ні з показником соціальної толерантності, а ні з толерантністю, як рисою особистості. Наче даний конструкт існує сам по собі, є неіманентною характеристикою для місцевих мешканців або неприродньо нав'язаний зовні. Це можна пояснити тим, що толерантність до переселенців може бути зумовлена конкретними соціальними, політичними та економічними контекстами, що існують у певний момент у суспільстві, а не загальними психологічними установками або соціальною толерантністю. До того ж, нами

виявлено те, що толерантність до переселенців жодним чином не пов'язана ані зі зменшенням, ані з контрольованим стримуванням різноманітних агресивних проявів. Натомість зворотні (обернені) значення вагомих кореляцій форм агресії з іншими компонентами толерантності дозволяють констатувати, що по мірі розвиненості толерантності людина стає менш схильною до будь-яких агресивних проявів. Також нами було виявлено, що по відношенню до своїх земляків наявні такі тенденції: земляки сприймаються як чесні, відкриті, невіддатні почуттям чи мінливим настроям, менш жорсткі, більш впевнені у собі, а також менш консервативні та конформні лише за умови зниження загального рівня толерантності до усіх інших. У протилежному ж випадку, при зростанні загальної толерантності люди починають сприймати ці якості у протилежному прояві, і оцінювати своїх земляків більш критично як не таких чесних, більш замкнених та недовірливих, з неконтрольованими перепадами настроїв. При більш розвинених компонентах толерантності мешканці приймаючих громад будуть схильні звертати увагу та оцінювати більш позитивні якості вимушених переселенців, і навпаки, недостатній розвиток толерантності, спричиняє схильність вбачати у чужинцях більш негативні прояви особистісних якостей, що заважає налагодженню з ними нормальної взаємодії, а відтак й перешкоджає якісній інтеграції переселенців у нову громаду. Так, толерантність, як соціальна цінність, сприяє формуванню більш інклюзивного суспільства, де відмінності не викликають конфліктів, а стають точками зростання та взаємного збагачення культур.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновки та констатувати, що розвиваючи у процесі цілеспрямованої соціальної роботи за допомогою тренінгових програм усі компоненти толерантності місцевих мешканців, можна досягти:

1. Мінімізацію ризиків прояву усіх форм агресії та ворожості по відношенню до переселенців.

2. Зниження схильності до суперницького протиборства, як непродуктивної стратегії поведінки у конфлікті, на користь розвитку готовності до розумного компромісу та співпраці.

3. Гармонізується образ соціальної перцепції своїх земляків без ілюзій та ідеалізацій, що сприяє їхній адекватній оцінці.

4. Стає більш адекватним образ соціального сприйняття якостей переселенців без упередженості, що сприяє налагодженню комунікації та найскорішій їхній інтеграції до приймаючої громади.

РОЗДІЛ 3. Побудова тренінгової профілактичної програми попередження інтолерантності мешканців приймаючої громади

3.1 Аналіз сучасних підходів формування толерантного ставлення до ВПО у мешканців приймаючої громади

За даними на січень 2023 року в Україні зареєстровано близько 4,9 мільйонів внутрішньо переміщених осіб. З них понад 1,9 мільйона осіб - чоловіки, 2,9 мільйона - жінки, майже 1,1 мільйона - діти до 18 років.

Також статистика показує, що є 2,1 мільйона осіб працездатного віку, з яких близько 1,3 мільйона осіб потребують працевлаштування. Значна частина цих осіб відноситься до вразливих категорій: 12,6 мільйона - пенсіонери, 183 тисячі - люди з інвалідністю, майже 4 тисячі сімей - багатодітні, ще пів тисячі - сім'ї батьків-одиноків.

Більшість зусиль громад та організацій спрямовані на забезпечення базових потреб виживання ВПО - розселення, харчування, забезпечення побуту. Таким чином, у 90% випадків громади відповідали на запити із надання гуманітарної допомоги: роздачі їжі, одягу, гігієнічних наборів тощо, або організації компактного проживання. На жаль, зусилля з інтеграції та утримання внутрішньо переміщених осіб в Україні не мають системного підходу та не схожі на цілеспрямовану політику, яку здійснюють громади чи регіони. Тим не менш, державний сектор та іноземне фінансування сприяли певним ініціативам, спрямованим на те, щоб ВПО могли повною мірою брати участь і робити внески як рівноправні члени цих громад.

Значною перешкодою процесу інтеграції є ставлення внутрішньо переміщених осіб. Більшість ВПО вважають свою нинішню ситуацію тимчасовою та зберігають бажання повернутися до рідних домівок. Незважаючи на невизначеність, пов'язану з війною та окупацією, ці люди зберігають надію повернутися до свого попереднього життя. Як результат, вони можуть свідомо не помічати або навіть чинити опір будь-яким можливостям асимілюватися в суспільстві, оскільки це психологічно

означало б відмову від їхніх прагнень повернутися до нормального життя. Місцева громада може поділяти подібну точку зору, про що свідчать часті скарги ВПО на те, що місцеві роботодавці неохоче беруть їх на роботу через те, що вони вважаються лише тимчасовими працівниками. Отже, розгляд ситуації як тимчасової перешкоджає процесу інтеграції та зменшує мотивацію для обох сторін докладати спільних зусиль.

До 2021 року в різних регіонах України реалізовувалися окремі місцеві ініціативи щодо допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО). Однак лише невелика частина цих програм застосовувала цілісний підхід до інтеграції, тоді як більшість пропонувала лише фрагментовані рішення для конкретних потреб. На жаль, у деяких регіонах, як-от Черкаська, таких програм взагалі не було. На жаль, навіть із початком повномасштабної війни у 2022 році ситуація залишається незмінною. Тим не менш, окремі громади, наприклад Тростянецька та Шосткинська, наразі перебувають у процесі розробки комплексних програм під експертним керівництвом програми ULEAD. Незважаючи на значні зусилля, необхідні документи, які були підготовлені та затверджені, не вдалося знайти. Варто зазначити, що більшість, приблизно 90%, інтеграційних ініціатив було успішно реалізовано без залучення місцевих чи державних коштів, а завдяки щедрій підтримці грантодавців та спонсорів.

Для забезпечення успішної інтеграції внутрішньо переміщених осіб вкрай важливо створити надійні та ефективні системи для відстеження відвідувачів, моніторингу їхніх вимог і потенціалу, а також активного залучення людей до розробки програм інтеграції. Однак серйозна проблема залишається: більшість громад не мають цих важливих систем, не цікавляться потребами ВПО та нехтують збором відгуків. Як наслідок, питання проведення комплексного аналізу людського капіталу залишається невирішеним.

Україна та інші країни вже набули значний досвід організації заходів для внутрішньо переміщених осіб, що дозволяє зробити висновки про їх

ефективність. Діяльність ВПО у громадах можна класифікувати за різними напрямками. Одним із таких напрямів є інформаційна підтримка, яка має на меті допомогти ВПО орієнтуватися у новій громаді. Усвідомлюючи проблеми, з якими стикаються ВПО під час доступу до інформації про доступні послуги та ресурси, було докладено зусиль для покращення їхнього доступу до такої інформації, як особисто, так і онлайн. У Тернополі, наприклад, ГО «Освітньо-аналітичний центр розвитку громад» розробила численні ресурси для забезпечення всебічного поширення інформації. Серед них веб-сайт «Привітне Тернопілля», який є єдиною платформою для ВПО, надаючи інформацію від станцій технічного обслуговування автомобілів до послуг психологічної та юридичної підтримки. Крім того, створено відео-довідник «Що робити після прибуття в область», телеграм-канал для оновлення новин ВПО та телеграм-чат для спілкування переселенців між собою. Крім того, інформаційні роздаткові матеріали, такі як листівки з основними контактами та QR-кодами для ВПО, були розповсюджені в різних установах, включаючи притулки, гуманітарні штаби та заклади, що обслуговують потреби переміщених осіб [25].

Розробка довгострокових стратегій допомоги ВПО у їх ресоціалізації та працевлаштуванні вимагає комплексного підходу та різноманітних ініціатив. Серед них найбільш перспективними форматами є проекти, спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку підприємницьких ініціатив та самозайнятості, включаючи створення бізнес-інкубаторів і програми з бізнес-освіти[23].

Оптимальним рішенням для реалізації самозайнятості та працевлаштування можуть стати соціальні підприємства, які відрізняються тим, що вони не лише здійснюють підприємницьку діяльність, але й використовують її як інструмент для вирішення соціальних проблем. Такий підхід відкриває широкі можливості для інтеграції ВПО у суспільне життя та розвитку економіки.

Поряд із цим, важливими формами підтримки є психологічні та емоційні інтервенції, спрямовані на підтримку самосвідомості та особистісного зростання. Наприклад, методи зменшення стресу на основі уважності (MBSR) та когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) допомагають людям зосередитися на своїх думках, емоціях та фізичних відчуттях, а також виявити та змінити негативні моделі мислення та поведінки.

Ці підходи мають великий потенціал для покращення якості життя ВПО та сприяння їхньому інтегруванню у суспільство. Однак для досягнення максимальної ефективності важливо проводити додаткові дослідження та розвивати нові методи, враховуючи найкращі практики з інших галузей, таких як соціально-емоційна освіта. Тільки такий комплексний підхід дозволить досягти значущих результатів у підтримці ВПО та їхньому успішному відновленні у суспільстві[17].

3.2 Розробка профілактичної програми попередження інтолерантності мешканців приймаючої громади

Із урахуванням результатів емпіричного дослідження та опрацьованих теоретичних положень, нами було розроблено програму профілактики, яка є спрямованою на гармонізацію наступних компонентів толерантності: мінімізацію прояву усіх форм агресії та ворожості по відношенню до переселенців, підвищення продуктивності стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях, підвищення адекватності образу сприйняття якостей переселенців без упередженості, підвищення рівня формування колективної співпраці.

Структура програми:

Програма включає у себе 5 тренінгових зустрічей, тривалістю до 1,5 години (загалом до 6 годин) із періодичністю кожні 4 дні. Форма проведення програми: тренінг. Кількість осіб у групі: 10 осіб (мешканці приймаючої громади).

Сесія 1: Розуміння інтолерантності

Мета: Підвищення рівня розуміння та поваги до досвіду та досягнень ВПО.

- Вправа 1: «Розвіювання міфів»

Групова дискусія про поширені стереотипи та міфи стосовно внутрішньо переміщених осіб та аналіз на рахунок їх правдивості.

- Вправа 2: «Історії успіху»

Учасники діляться історіями успіху внутрішньо переміщених осіб, які змінили своє життя після переїзду, щоб привернути увагу до позитивних аспектів міграції та довести, що ВПО можуть зробити вагомий внесок в суспільство та можуть досягати успіхів, як і земляки.

Рефлексивна частина: Обмін враженнями, рекомендації тренера стосовно майбутньої роботи.

Сесія 2: Розвиток комунікаційних навичок

Мета: Підвищення навичок ефективної комунікації та сприяння конструктивному вирішенню конфліктів

- Вправа 1: «Рольова гра: вирішення конфлікту»

Учасники поділяються на «земляків» і «чужинців», розпочинається рольова гра, де вони вирішують конфліктні ситуації між собою за допомогою конструктивної комунікації, таким чином всі зможуть відчути себе на місці переселенців.

- Вправа 2: «Емпатичне слухання»

Учасники розділяються на пари і виконують вправу, де один виступає активним слухачем, а інший висловлює свої почуття та думки, щоб підвищити рівень емпатії.

Рефлексивна частина: Обговорення отриманих результатів, формування загальних висновків.

Сесія 3: Зміна уявлення образу переселенців

Мета: Позбутися стереотипів та підвищити рівень співчуття до долі ВПО.

- Вправа 1: «Оповіді переселенців»

Учасники дивляться короткі історії, фільми, короткометражні фільми, соціальні відео про переселенців та обговорюють їхні проблеми, життя, випробування та надії.

- Вправа 2: «Обговорення»

Учасники спільно аналізують свої власні переживання та стереотипи стосовно внутрішньо переміщених осіб.

Рефлексивна частина: Підведення підсумків, обмін враженнями.

Сесія 4: Зниження рівня агресії

Мета: Розвивати стратегії контролю агресивних реакцій та сприяти спокійній та розумній взаємодії з внутрішньо переміщеними особами.

- Вправа 1: «Техніка відведення»

- Учасники вчаться застосовувати техніки дихання та релаксації для зменшення напруги та агресивних реакцій.

- Вправа 2: «Рольова гра: альтернативні реакції»

Мета: Розвивати навички альтернативного реагування на конфліктні ситуації з використанням неконфліктних підходів.

У кожного учасника є своя роль в сценаріях конфліктних ситуацій, де вони вчаться знаходити компроміс.

Рефлексивна частина: Обговорення результатів проведеної роботи.

Сесія 5: Зниження рівня ворожості

Мета: Підвищити рівень розуміння та співпереживання до переселенців, зменшити ворожість та сприяти побудові позитивних взаємовідносин.

- Вправа 1: «Спільні цілі та інтереси»

Учасники спільно обговорюють та визначають цілі та проекти, які можуть об'єднати обидві групи та зменшити ворожість, знаходять точки дотику, спільні інтереси.

Рефлексивна частина: обговорення учасниками виконаних завдань.

Очікувані результати:

- Збільшення рівня толерантності та відсутності інтолерантних уявлень серед учасників програми.

- Зменшення рівня ворожості та агресії по відношенню до ВПО.

- Покращення сприйняття та взаєморозуміння між мешканцями приймаючої громади та внутрішньо переміщеними особами.

- Зменшення випадків дискримінації та відчуження внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді.

- Збільшення кількості ініціатив та проектів, спрямованих на підтримку та інтеграцію внутрішньо переміщених осіб.

Таблиця 3.1

№	Назва вправи	Час виконання
Сесія 1 «Розуміння інтолерантності»	Вправа 1 «Розвіювання міфів» Вправа 2 «Історії успіху» Рефлексивна частина	30 хв 30 хв 10 хв
Сесія 2 «Розвиток комунікаційних навичок»	Вправа 1 «Рольова гра на вирішення конфліктів» Вправа 2 «Емпатичне слухання» Рефлексивна частина	60 хв 20 хв 10 хв
Сесія 3 «Зміна уявлення про образ переселенця»	Вправа 1 «Оповіді переселенців» Вправа 2 «Обговорення» Рефлексивна частина	40 хв 30 хв 10 хв
Сесія 4 «Зниження рівня агресії»	Вправа 1 «Техніка відведення» Вправа 2 «Рольова гра на альтернативні реакції» Рефлексивна частина	20 хв 30 хв 10 хв
Сесія 5 «Зниження рівня ворожості»	Вправа «Спільні інтереси та цілі» Рефлексивна частина	50 хв 10 хв

**Порівняльна таблиця результатів до та після тренінгу -
експериментальної групи мешканців приймаючої громади за експрес
опитувальником «Індекс толерантності»**

	Загальний рівень толрантност і	Толерантніст ь до переселенців	Соціальна толрантні сть	Толерантність як риса особистості
до	84,49	25,93	28,16	30,56
після	87,32	27,47	29,31	32,24

**Порівняльна таблиця результатів до та після тренінгу -
експериментальної групи мешканців приймаючої громади за
методикою діагностики форм агресії Басса-Дарки**

	фіз ич на аг ре сія	верб альн а агре сія	не пря ма агр есі я	нега тиві зм	дратів ливіст ь	підоз ріліс ть	образ ливіст ь	по чу ття пр ов ин
до	5,95	33,44	36,23	40,66	32,31	35,89	30,26	37,51
післ я	5,12	32,52	34,41	38,37	31,12	34,24	28,24	36,67

**Порівняльна таблиця результатів до та після тренінгу -
експериментальної групи мешканців приймаючої громади за
методикою К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній
ситуації»**

	суперницт во	співробітниц тво	компром іс	уникнен ня	приспосуван ня
до	5,28	5,89	6,23	5,72	6,90

після	3,14	7,33	7,24	4,63	8,32
-------	------	------	------	------	------

Згідно з отриманими результатами ретесту експериментальної групи із числа 10 мешканців приймаючої громади, ми виявили позитивну динаміку розвитку компонентів їх толерантності. Так, в усередненому профілі учасників групи за «Індексом толерантності» значно зросли показники загального рівня толерантності (+2,83), рівня толерантності до переселенців (+1,54), соціальної толерантності (+1,15), толерантності як риси особистості (+1,68).

Також, можемо спостерігати позитивну динаміку в зниженні рівня агресії за методикою діагностики форм агресії Басса-Дарки: фізична агресія (-0,83), вербальна агресія (-0,92), непряма агресія (1,82).

Було виявлено позитивну динаміку розвитку наступних характеристик: суперництво (-2,14), співробітництво (+1,44), пристосування (+1,42).

Можемо стверджувати, що такі якості, як дратівливість, агресія, готовність до компромісу та співробітництва, пристосування, змінились у бік покращення, що підтверджує ефективність програми і у подальшому урізноманітненні та інтенсивному її застосуванні, результативність буде значно вищою, а отже комплексним підходом можна буде прогнозувати більш суттєву динаміку змін та позитивні результати.

Учасники тренінгу залишились задоволеними, переусвідомили свої позиції щодо стереотипізації стосовно ВПО, стали більш проінформованими, та більш готовими до дружньої комунікації та співпраці з ВПО.

Висновки до розділу 3

Із урахуванням результатів емпіричного дослідження, нами було розроблено та апробовано програму, яка спрямована на попередження інтолерантності мешканців приймаючої громади. Задля її реалізації, на основі

результатів емпіричного дослідження, ми впровадили тренінгову роботу із мешканцями приймаючої громади (експериментальною вибіркою), яка була спрямована на підвищення показників компонентів толерантності, а тобто: мінімізацію ризиків прояву усіх форм агресії та ворожості по відношенню до переселенців, зниження схильності до суперницького протиборства, як непродуктивної стратегії поведінки у конфлікті, на користь розвитку готовності до розумного компромісу та співпраці, гармонізацію образу соціальної перцепції своїх земляків без ілюзій та ідеалізацій, що сприяє їхній адекватній оцінці, більш адекватне сприйняття якостей переселенців без упередженості, що сприятиме налагодженню комунікації та найскорішій їхній інтеграції до приймаючої громади.

Програма профілактики інтолерантності до ВПО мешканців приймаючої громади включає 5 сесій, кожна з яких загальною тривалістю 1 - 1,5 години. Так, кожна із сесій складаються із вправ та рефлексивної частини.

Згідно з отриманими результатами ретесту, ми виявили сприятливу динаміку розвитку компонентів толерантності мешканців приймаючої громади, що почали покращуватись у ході впровадження нашої програми підвищення рівня толерантності. Навіть незначне підвищення показників компонентів толерантності вказує на ефективність програми у застосуванні при роботі із мешканцями приймаючої громади. Тому, можемо стверджувати, що у подальшому інтенсивному застосуванні програми, результативність буде значно вищою, а отже тривалими та комплексними підходами можна буде прогнозувати більш суттєву динаміку змін та позитивні результати.

ВИСНОВКИ

1. За результатами теоретичного аналізу формування толерантності до ВПО у мешканців приймаючої громади, нами було доведено, що проблематика є достатньо важливою у контексті соціальної роботи, оскільки досліджує механізми відношення особистості до різних аспектів життя, ми виділили кілька аспектів толерантності, такі як міжособистісна, соціальна, етнічна та інші. Поняття зрілої толерантності включає в себе готовність до співіснування з іншими, в особливості з ВПО, що починають нове життя в новій чужій громаді. Наби була описана важливість підтримки мешканцями приймаючої громади ВПО.

2. У ході аналізу підходів до вивчення особливостей адаптації ВПО до приймаючої громади, ми звернули увагу на те, що прибуття великої кількості ВПО стає викликом не тільки для них самих, а й для приймаючих міст. Ми окреслили особливості соціокультурного підходу адаптації ВПО, та вказали на те, що вибір шляху адаптації залежить від сприйняття культурної, соціальної та політичної різноманітності між ВПО та приймаючою громадою.

3. Проведене емпіричне дослідження підтвердило гіпотезу про взаємозв'язок таких характеристик, як відкритість до нового досвіду, комунікативності, адаптивності, готовності до співпраці та компромісу, як чинників інтеграції ВПО у приймаючі громади. Згідно усередненого профілю респондентів, загальний рівень толерантності серед мешканців приймаючої громади виявився середнім, що вказує на те, що в залежності від ситуації, вони поведуться менш або більш толерантно, що можна пояснити різноманітністю особистісних факторів і соціально-економічних умов, в яких знаходяться мешканці приймаючої громади.

4. Проведений кореляційний аналіз вказав про наступне: загальний рівень толерантності має надвагомі кореляційні зв'язки з усіма

компонентами, зокрема, толерантністю, як рисою особистості, толерантністю до переселенців і соціальною толерантністю, що є досить закономірним, адже субшкали є компонентами загального показника. Проте, привертає увагу, той факт, що субшкала толерантності до переселенців на демонструє взагалі зв'язків а ні з показником соціальної толерантності, а ні з толерантністю, як рисою особистості. Наче даний конструкт існує сам по собі, є неіманентною характеристикою для місцевих мешканців або неприродньо нав'язаний зовні. Це можна пояснити тим, що толерантність до переселенців може бути зумовлена конкретними соціальними, політичними та економічними контекстами, що існують у певний момент у суспільстві, а не загальними психологічними установками або соціальною толерантністю. До того ж, нами виявлено те, що толерантність до переселенців жодним чином не пов'язана ані зі зменшенням, ані з контрольованим стримуванням різноманітних агресивних проявів. Натомість зворотні (обернені) значення вагомих кореляцій форм агресії з іншими компонентами толерантності дозволяють констатувати, що по мірі розвиненості толерантності людина стає менш схильною до будь-яких агресивних проявів. Також нами було виявлено, що по відношенню до своїх земляків наявні такі тенденції: земляки сприймаються як чесні, відкриті, невіддатні почуттям чи мінливим настроям, менш жорсткі, більш впевнені у собі, а також менш консервативні та конформні лише за умови зниження загального рівня толерантності до усіх інших. У протилежному ж випадку, при зростанні загальної толерантності люди починають сприймати ці якості у протилежному прояві, і оцінювати своїх земляків більш критично як не таких чесних, більш замкнених та недовірливих, з неконтрольованими перепадами настроїв.

5. За результатами емпіричного дослідження, ми розробили та апробували програму, яка спрямована на профілактику інтолерантності мешканців приймаючої громади до ВПО та на підвищення наступних компонентів толерантності: мінімізацію ризиків прояву усіх форм агресії та ворожості по відношенню до переселенців, зниження схильності до

суперницького протиборства, як непродуктивної стратегії поведінки у конфлікті, на користь розвитку готовності до розумного компромісу та співпраці, гармонізацію образу соціальної перцепції своїх земляків без ілюзій та ідеалізацій, що сприяє їхній адекватній оцінці, більш адекватне сприйняття якостей переселенців без упередженості, що сприятиме налагодженню комунікації та найскорішій їхній інтеграції до приймаючої громади.

6. Програма впроваджувалась у формі тренінгової роботи із експериментальною групою із числа мешканців приймаючої громади. Ми виявили сприятливу динаміку розвитку компонентів їх толерантності, що почали покращуватись у ході апробації нашої програми підвищення рівня толерантності до ВПО. Підвищення показників життєвої задоволеності та соціально-психологічної адаптації вказує на її ефективність у застосуванні при роботі із мешканцями приймаючої громади. Тому, можемо стверджувати, що у подальшому застосуванні програми, результативність буде значно вищою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакалієва О., Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції, Київ, 2016, 141 с.
2. Барбелко Н. Толерантність та її види / Н. Барбелко // Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конференції молодих вчених / Національний університет «Львівська політехніка». – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. – С. 260-263.
3. Блинова О.Є. Соціально-психологічні засади адаптації вимушених мігрантів. Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ: Талком, 2016. Т. IX. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Вип. 9. С. 58-66.
4. Вимушені переселенці та приймаючі громади: уроки для ефективної суспільної адаптації й інтеграції : наук. доп. за ред канд. соціол. наук О.М. Балакіревої; НАН України. Київ: ДУ «Ін-т економ. та прогнозув. НАН України», 2016. С. 96–115.
5. Внутрішньо переміщені особи (ВПО) (2001). Взято з:
<https://www.unhcr.org/ua/внутрішньо-переміщені-особи-впо>
6. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті., 2016. С. 235–349.
7. Внутрішня міграція та тимчасові переміщення в Україні в умовах політичних та соціально-економічних загроз. Аналітична записка. доступу: 45aa1.pdf Режим
http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/vnutrishnya_migratsia-
8. Григоренко І.О., Савельєва Н. М. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в сучасних умовах: навч. посіб. [для студ. і магістр. спец-тей «Соц. робота» і «Соц. педагогіка»] / І.О. Григоренко, Н. М.
9. Савельєва. Полтава: ПНПУ, 2017. 100 с

10. Гудвін Гілл Г.С. Статус біженця в міжнародному праві / Г.С. Гудвін-Гілл. М., 1997. 648 с.
11. Головченко Д.І. Соціально-психологічні передумови реінтеграції внутрішньо переміщених осіб в соціум. Актуальні проблеми психології малих груп: матеріали 4-ї наук. конф. (Київ, 2017 р.). URL: <http://gorn.kiev.ua/group/stattia03.html> (дата звернення: 05.07.2018).
12. Горбулін В. П., Власик О. С., Лібанова Е. М., Ляшенко М. М. Донбас і Крим: ціна по-вернення. Київ: НУСД, 2015. 474 с.
13. Дем'яненко М. Внутрішньо переміщені особи України: актуальні проблеми та шляхи їх розв'язання. Україна: події, факти, коментарі. 2018. №3. С. 34–43. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr3.pdf>. (дата звернення 28.01.2019).
14. Дослідження: аналіз механізмів підтримки осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах / В. Ієрусалимов та ін. Київ. 2023. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/05/MFV_Analiz-mehanizmiv-pidtrimki-SZHO.pdf
15. Дяченко А. Напрями підвищення рівня інтеграційної спроможності внутрішньо переміщених осіб в Україні. Державне управління та місцеве самоврядування. 2018. Вип. 3 (38). С. 62–68.
16. Задорожна С.М. Карпові І.Г. Відношення населення приймаючих громад до внутрішньо переміщених осіб. 2017. -3-13 с.
17. Закірова С. Переселенці у нових громадах. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2102:pereselentsi-u-novikhgromadakh&catid=8&Itemid=350
18. Закон України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб". Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1.; 2017, № 18, ст.218. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>

- 19.Зарівна. О. СВІТОГЛЯДНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ І МОРАЛЬНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ТОЛЕРАНТНІСТЬ”: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ. ВІСНИК НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 1’2008. -1-6 с.
- 20.Зінченко О.С. Теоретичні засади дослідження соціально- психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Київ, 2015. № 4 (29). С. 47-53.
- 21.Індекс інтеграції внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://cedos.org.ua/uk/vpo-integration-index/methodology> (дата звернення 28.01.2019).
- 22.Ісаєва, Н.С. (2018). Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 4, 70-75.
- 23.Кассас К. Реалізація внутрішньо переміщеними особами своїх прав і свобод. Актуальні проблеми суспільно-політичних наук: зб. матеріалів наук. конф. Вінниця. 2018. 377 с.
- 24.Козинець І. Г., Шестак Л. В. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Молодий вчений. № 12 (15). 2014. С. 258-262.
- 25.Коротюк З.М., Демидась С.Р. Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям вимушених переселенців. Тернопіль: Тернопільський обласний комунальний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2018. 14 с.
URL:https://umo.edu.ua/images/content/biblioteka/repozitariy/metod%20recomendacii/2_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%82%D1%8E%D0%BA_%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BDi.pdf

26. Максимовська Н.О. Соціальна робота з інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціокультурне середовище міської громади «SOCIOПРОСТІР: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи». № 7 (2018). С. 64–66.
27. Малиха, М.І. (2015). До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*, 8, 6–11. [Malykha, M.I. (2015). To the problem of the essence of the concept of “internally displaced persons”: state policy and regional practice. *Grani*, 8, 6–11 (in Ukrainian)]
28. Методичний посібник з оцінювання потреб ВПО у громадах / Д. Кобзін та ін. Харків: Харківський інститут соціальних досліджень (ХІСД), 2020. 246 с. URL: <https://rm.coe.int/manual-needs-assessment-idps/16809f43da>
29. Музиченко І.В. Вимушені переселенці: проблема соціально-психологічної адаптації. Освіта та розвиток обдарованої особистості. Київ, 2016. № 9. С. 18-21.
30. Міхеєва О., Середа В. Сучасні українські внутрішньо переміщені особи: основні причини, стратегії переселення та проблеми адаптації. Стратегії трансформації і превенції прикордонних конфліктів в Україні: зб. аналіт. матеріалів. Львів: Галицька видавнича спілка, 2015. 461 с.
31. Слова нова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога. Київ 2013. 21-43 с.
32. Молчанова Юлія Сергіївна. «Підтримка внутрішньо переміщених осіб та їх соціальне самопочуття на прикладі Одещини». Одеса-2023. -19-35 с.
33. Мороз А.В. Феномен толерантності в сучасному суспільстві. Харків 2022. -4-6 с.
34. Надрага В. І. Проблеми вимушеної внутрішньої міграції населення в контексті концепції "суспільства ризику / В. І. Надрага // Укр. соціум. 2015. - № 1. С. 134-141.

- 35.Новікова О. Ф. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 448 с.
- 36.Павленко В. М, М. М. Мельничук. Психологія толерантності особистості. Полтава 2014. -29-49 с.
- 37.Педько К.В. Соціально-психологічні особливості вимушених переселенців. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2015. Вип. 128. С. 201-204
- 38.Політика інтеграції українського суспільства у контексті викликів та загроз подій на Донбасі (Національна доповідь) / [Лібанова Е.М., Горбулін В.П.
- 39.Пирожков С.І. та ін.]; за ред. Е.М.Лібанової. К.: НАН України, 2015. - 363с
- 40.Путінцев А.В., Пащенко Ю.Є. Адаптація внутрішньо переміщених осіб в регіонах України: сутність, поняття, підходи (2018). Взято з <http://efm.vsau.org>
- 41.Права внутрішньо переміщених осіб / Українська Гельсінська спілка з прав людини; Розділ підготовлений експертами благодійного фонду «Право на захист». URL: <https://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremischenyih-osib>
- 42.Проблеми внутрішньопереміщених осіб в Україні та шляхи їх вирішення: науково-практичний круглий стіл (м. Чернігів, 23 травня 2017 р.): тези доповідей. Чернігів: ЧНТУ, 2017. 100 с.
- 43.Рибалко В.М. Шляхи соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців до умов регіонального ринку праці. Ринок праці та зайнятість населення. Київ, 2015. № 3. С. 71-72.
- 44.Семигіна Т.В., Гусак Н.Є., Трухан С.О., СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ. 2015. -7-8 с.

- 45.Середа, Ю. В. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як чинник локальної інтеграції в Україні / Ю.В. Середа // Український соціум. 2015. №3 (54) -С. 29-41.
- 46.Ставлення населення України до внутрішньо переміщених осіб з Донбасу та Криму. Результати опитування громадської думки, К.: КІС, 2016. -40 с.
- 47.Тітар І.О. Поняття та критерії адаптації й інтеграції внутрішньо переміщених осіб і умови скасування статусу переселенця (2016). Взято з <https://ukr-socium.org.ua>
- 48.Формування та реалізація системи інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади :наукова доповідь / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова, Ю.С. Залознова та ін. Київ, 2017. URL: http://iep.com.ua/Amosha_Novikova_Zaloznova.pdf
- 49.Balakirieva O.M. (ed.) (2016). Vymusheni pereselentsi ta pryimaiuchi hromady: uroky dlia efektyvnoi suspilnoi adaptatsii y intehratsii [Forced migrants and host communities: lessons for effective social adaptation and integration]. Kyiv : In-t ekonom. ta prohnozuv. NAN Ukrainy, pp. 96–115.
- 50.Cox D. The Field of Displacement and Forced Migration : Programs and Strategies / Cox D., Pawar M. // International Social Work : Issues, Strategies, and Programs. – London: Sage, 2006. - P. 291-323.
- 51.Demianenko M. (2018). Vnutrishno peremishcheni osoby Ukrainy: aktualni problemy ta shliakhy yikh rozviazannia [Internally displaced persons of Ukraine: actual problems and ways of their solution. Ukraine: events, facts, comments] Ukraina: podii, fakty, komentari, № 3, pp. 34–43. Available at: <http://nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2018/ukr3.pdf> (accessed 19 February 2019).
- 52.Displaced Persons [Електронний ресурс] / International Federation of Social Workers, 2012. — Режим доступу: <http://ifsw.org/policies/displaced-persons>.

53. Internal Displacement Statistics in Ukraine/ The United Nations High Commissioner for Refugees, 2015. – : <http://bit.ly/1zuL3nH>
54. Research of the needs of internally displaced persons in Ukraine /Labor and Health Social Initiatives, 2015
55. Cox D., Pawar M. The Field of Displacement and Forced Migration: Programs and Strategies. International Social Work: Issues, Strategies, and Programs. London: Sage, 2006. P. 291-323.
56. Staub-Bernasconi S. Social Work as Discipline and Profession. Theories and methods of social work. Exploring different perspectives; ed. V. Leskosek. Ljubliana: Faculty of Social Work, 2009. P. 9-30.
57. Guiding principles on internal displacement / UNCR, UN Refugee Agency. URL: <http://www.unher.org/protection/idps/43ce1eff2/guiding-principles-internal-displacement.html> (дата звернення: 03.04.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Порівняльна таблиця результатів до та після тренінгу -
експериментальної групи мешканців приймаючої громади за експрес
опитувальником «Індекс толерантності»**

	Загальний рівень толрантност і	Толерантніст ь до переселенців	Соціальна толрантні сть	Толерантність як риса особистості
до	84,49	25,93	28,16	30,56
після	87,32	27,47	29,31	32,24

Додаток Б

**Порівняльна таблиця результатів до та після тренінгу -
експериментальної групи мешканців приймаючої громади за
методикою діагностики форм агресії Басса-Дарки**

	фіз ич на аг ре сія	верб альн а агре сія	не пря ма агр есі я	нега тиві зм	дратів ливист ь	підоз ріліс ть	образ ливист ь	по чу ття пр ов ин
до	5,95	33,44	36,23	40,66	32,31	35,89	30,26	37,5 1
післ я	5,12	32,52	34,41	38,37	31,12	34,24	28,24	36,6 7

Додаток В

**Порівняльна таблиця результатів до та після тренінгу -
експериментальної групи мешканців приймаючої громади за
методикою К. Томаса «Стратегії поведінки людини у конфліктній
ситуації»**

	суперницт во	співробітниц тво	компром іс	уникнен ня	пристосуван ня
до	5,28	5,89	6,23	5,72	6,90

після	3,14	7,33	7,24	4,63	8,32
-------	------	------	------	------	------

Додаток Г

**Порівняльні результати оцінки мешканцями приймаючої громади
особистісних якостей своїх земляків та чужинців з числа переселенців за
опитувальником діагностики особливостей соціального сприйняття
різних категорій населення**

№	Якість	Категорія	Категорія	Відмінність
		Земляки	Переселенці	
1	адекватність самооцінки	3,16	2,80	-0,36
2	чесність, відвертість	2,98	2,52	-0,46
3	ізолюваність, замкненість	1,84	3,13	+1,29
4	відкритість, комунікативність	2,87	2,11	-0,76
5	інтелект	2,89	2,59	-0,30
6	розумові здібності	3,13	2,90	-0,23
7	бурхливість емоцій	2,08	2,25	+0,17
8	врівноваженість	2,89	2,66	-0,23
9	підлегливість	2,08	1,90	-0,18
10	домінантність	2,57	2,03	-0,54
11	стриманість	1,85	2,79	+0,94
12	експресивна нестриманість	1,77	1,85	+0,08
13	піддатність почуттям та настроям	2,23	2,66	+0,43
14	правова поведінка нормативність	3,43	2,97	-0,46
15	нерішучість	2,03	2,84	+0,81
16	схильність до ризику	1,52	1,97	+0,45
17	жорсткість	1,84	2,20	+0,36
18	чуйність	2,59	2,33	-0,26
19	довірливість	2,69	1,70	-0,99
20	підозрілість	1,72	2,80	+1,08
21	реалістична прагматичність	1,75	2,49	+0,74
22	мрійність	2,41	1,64	-0,77
23	прямолінійність	2,33	2,08	-0,25
24	хитрість	1,69	2,61	+0,92
25	впевненість у собі	2,26	2,31	-0,05
26	тривожність	2,02	2,66	+0,64
27	консерватизм	2,85	1,95	-0,90
28	радикалізм	2,21	2,33	+0,12
29	конформність	1,66	2,52	+0,86
30	нонконформізм	2,85	1,67	-1,18
31	самоконтроль	2,93	1,77	-1,16
32	самовладання	2,82	1,62	-1,20
33	розслабленість	2,64	2,23	-0,41

34	напруженість	2,16	2,61	+0,45
----	--------------	------	------	-------